

Fra Krig og Fred

Dansk Militærhistorisk Kommissions Tidsskrift
Nummer 2019

Artikel:

Forberedelser til 3. Slesvigske Krig
og den permanente E-tjenestes fødsel 1865-1869

Forfatter:©

Kristian Bruhn
Greve Museum

Søgeord:

Danmark, Tyskland, Frankrig, efterretningstjeneste,
Den Tysk-Østrigske Krig, Den Fransk-Tyske Krig,

Resumé:

Efter nederlaget i 1864 blev den danske udenrigs- og forsvarspolitik rettet mod at få det tabte område til og med Flensborg tilbage. Med dette formål tilbød Danmark at støtte Preussen i landets krig med Østrig i 1866, et tilbud som Bismarck afviste. Herefter søgtes et samarbejde med Frankrig, hvis sejr over Preussen i en kommende krig kunne give Danmark den ønskede gevinst. Der blev i rammen af krigsforberedelserne fra 1867 for første gang etableret en permanent efterretningstjeneste, hvis formål var at varsle om et kupangreb mod København samt en invasion af Jylland. Lederen blev politiembedsmanden Martin Hertz, som havde været den sidste leder af tjenesten under 1864-krigen. Tjenestens organisation blev inspireret af et notat af kaptajn Ahlmann fra 1868. Martin Hertz fortsatte som leder af tjenesten indtil sin død i 1879.

Forberedelser til 3. Slesvigske Krig og den permanente E-tjenestes fødsel 1865-1869

Overgangen fra midlertidige til permanente efterretnings- tjenester i Europa

Såvel efterretningsvæsen som organisation som indhentning af efterretninger som aktivitet er ikke moderne fænomener, men kan spores tilbage til antikken. En hærs efterretningsvæsen havde til formål at understøtte krigsførelsen, hvorfor det først blev organiseret, når det trak op til krig, eller når krigen var brudt ud. Efterretningstjenester (forkortet omtalt som E-tjenester) var således krigstidsorganisationer, som ikke eksisterede i fredstid. Det er som bekendt ikke længere tilfældet, men hvornår fandt denne overgang sted?

En begivenhed i verdenshistorien er helt central for at forstå, hvorfor dette ændrede sig, og det er den preussiske generalstabschef Helmuth von Moltkes evaluering af den preussiske hærs præstation efter krigen mod Østrig i 1866. Moltke var utilfreds med de anvendte spioner og af den overbevisning, at det var nødvendigt at gribe sagen anderledes systematisk an for at nå en højere effektivitet i indhentningen af efterretninger om fjenden. Som forsøgsordning blev to personer oplært og ansat som permanente agenter, og der blev oprettet en organisatorisk nyskabelse i form af *Nachrichten-Bureau des Großen Generalstabes*. Moltkes tanke må have været, at efterretningsvirksomhed var en central del af krigsførelsen, som derfor skulle planlægges og indøves i fredstid på linje med den øvrige del af krigsførelsen. Forsøgsordningen blev permanent, og budgettet blev mangedoblet på få år. Den langsigtede planlægning, rekruttering og oplæring i fredstid gjorde, at den preussiske E-tjeneste i 1870 kunne bistå hæren med en langt mere omfattende og velfungerende organisation end nogensinde tidligere.

Efterretningskontoret blev efter krigen i 1871 videreført i udvidet form med et kontor for spionage og et kontor for kontraspionage. I 1883, i 1889 og i 1915 skiftede kontoret/sektionen navn, ligesom budgettet, ansvarsområderne og arbejdsopgaverne løbende blev udvidet. Den tyske efterretningstjeneste efter 1915 – *Abteilung III.b* – skal ses som en udvidet udgave af det kontor, der blev oprettet i vinteren 1866-67.

Udviklingen i Berlin på dette område blev i hele perioden nøje fulgt af de franske officerer. Da Moltke etablerede det omtalte *Nachrichten-Bureau*, havde Frank-

rig ikke en tilsvarende organisation og havde ikke haft det siden Napoleonskrigene, men der opstod hurtigt et ønske om at kopiere den preussiske nyskabelse. I januar 1869 fremlagde general Ducrot en idé, som var næsten identisk med den, Helmuth von Moltke havde fået i efteråret 1866. Ønsket om at oprette en efterretningstjeneste allerede i fredstid blev forelagt krigsministeren, men i modsætning til i Berlin afviste den franske regering forslaget. At efterretningsvirksomhed blev prioriteret og budgetteret så forskelligt i Berlin og Paris, fik den konsekvens, at den preussiske generalstab – ifølge de franske officerer – havde gjort spionage til en videnskab, og at den preussiske organisation under krigen 1870-71 følgelig var den franske langt overlegen.

Erkendelsen af underlegenhed førte i årene efter krigen til større reformer af den franske hær med de preussiske løsninger som inspirationskilde. Der blev oprettet en generalstab efter preussisk forbillede, og det lille *Nachrichten-Bureau* blev kopieret så godt som muligt på baggrund af den viden om det hemmelige arbejde, det var lykkedes at bringe til veje. En permanent politisk og militær efterretningstjeneste blev bygget op i årene efter krigen med det formål at udligne den franske underlegenhed ved at stjæle det tyske kejserriges militære teknologi og “know how”. Den franske revanchisme førte til en opprioritering af efterretningstjenesten og en omfattende spionkrig mellem Frankrig og Tyskland, hvor den preussiske generalstab stadig viste sig overlegen og endda i stand til at plante en muldvarp i den nye franske organisation. Efterretningsvæsenet i Berlin og i Paris gik således i løbet af overraskende få år fra lav prioritet til høj prioritet, hvilket var en naturlig følge af, at E-tjenesterne i årtierne efter 1871 ikke befandt sig i den samme fredstilstand, som den øvrige del af det militære beredskab, men derimod løbende var i aktion og udførte hemmelige operationer. De tyske og franske hemmelige tjenesters aktiviteter i disse år var ikke længere blot krigsforberedelser i form af planlægning og klargøring, men gik et skridt videre og må karakteriseres som krigsførelse i fredstid forstået som systematiske forsøg på at øge egne militære muligheder samt svække modpartens. I den forstand skete der afgørende ændringer i disse årtier, i og med at skellet mellem krig og fred delvist blev udvisket. Bag den officielle og fredelige facade udspillede der sig en ny type krig, en hemmelig krig, udkæmpet af embedsmændene i de nyoprettede kontorer for henholdsvis spionage og kontraspionage.¹

1 Artiklen er udarbejdet på baggrund af forfatterens endnu upublicerede ph.d.-afhandling, som blev forsvaret i december 2017 på Københavns Universitets Juridiske Fakultet: *Den hemmelige stat. Rets- og administrationshistoriske studier i den danske efterretningstjeneste fra de slesvigske krige til tiden omkring 1. Verdenskrig*. For henvisninger til kilder og litteratur om den skitserede europæiske kontekst, se Bruhn (2017), pp. 16-27.

Overgangen fra midlertidige til en permanent efterretningstjeneste i Danmark

Formålet med denne artikel er at give en fremstilling af den danske efterretnings-tjenestes historie i perioden umiddelbart efter krigen i 1864. Som det fremgår af ovenstående, var netop disse år en brydningsperiode på efterretningsområdet i Berlin og Paris. Det var også tilfældet i København. Som det vil fremgå af denne artikel, er årene 1866-68 de væsentligste for at forstå overgangen fra de tidligere tiders midlertidige E-tjenester i krigstid til de moderne permanente E-tjenester, som også eksisterer og opererer i fredstid.

Fremstillingen af efterretningstjenestens historie 1865-69 er vævet sammen med den udenrigs- og sikkerhedspolitiske ramme, som jeg mener, giver den bedste forståelse af udviklingsforløbet. Den ret tætte beskrivelse af den sikkerhedspolitiske situation skal ikke alene tjene det formål at gøre os klogere på E-tjenestens historie ved at placere begivenheder og personer i sin rette sammenhæng. Den er også medtaget ud fra den overbevisning, at denne hidtil ukendte historie om det militære efterretningsvæsen bidrager væsentligt til vores viden om de militære forberedelser til den forventede tredje slesvigske krig, som i disse år hemmeligt fandt sted i Krigsministeriets sekretariat. At dansk og fransk militær i fællesskab skulle slå Preussen og på slagmarken tilbageerobre Slesvig, var ikke bare en drøm, men også en operationsplan, der bristede i sommeren 1870. Det gik hurtigt i glemmebogen og har siden da ikke fyldt meget i dansk historieskrivning.

I konklusionen fremføres og diskuteres forskellige måder, hvorpå vi kan forklare sammenhængen mellem efterretningsvirksomheden og krigsforberedelserne samt overgangen til det permanente efterretningsvæsen. Den hidtil eneste fremstilling af efterretningstjenestens historie 1865-69 er et par linjer i en intern, fortrolig rapport om efterretningsvæsenets historie siden krigen i 1864, som officererne i Generalstabens taktiske afdeling udarbejdede i 1907.²

Efterretningsrapporterne fra den periode blev indsendt til Krigsministeriets sekretariat, hvor de blev læst og opbevaret af ministeriets direktør, major C.A.F. Thomsen. Omkring årsskiftet 1872-73 forlod Thomsen posten som direktør og indtrådte i stedet i regeringen som krigsminister. I den forbindelse overdrog han ansvaret for efterretningsvæsenet og alle de tilhørende papirer til chefen for Generalstaben, som under den taktiske afdeling etablerede et særligt efterretningsarkiv bestående af de papirer, han modtog af Thomsen. Da Generalstaben brændte efterretningsarkivet i de tidlige morgentimer den 9. april 1940, rummede det som udgangspunkt alle papirer siden 1866. Det begrænser selvsagt vores muligheder for forskning i den pågældende periode. Alligevel er det lykkedes at tilvejebringe et kildemateriale, der muliggør en delvis rekonstruktion af den danske E-tjenestes tilblivelse, men det må også konstateres, at der er centrale spørgsmål,

2 RA. Krigsministeriets 5. kontor. Skrivelser. Æske 50: Generalstaben til Krigsministeriet 6. april 1907.

vi ikke kan få et fyldestgørende svar på, og som altid vil forblive helt eller delvist uafklarede.

Krigsministeriets oprydning efter krigen E-tjeneste

Borgmesteren i Korsør, Niels Sylow, var under det meste af krigen i 1864 leder af hærens midlertidige efterretnings- og kontraetterretningstjeneste kaldet "Arméens Efterretningsvæsen" eller til tider "Feltpolitiet". Sylows lille E-tjeneste sorterede direkte under Overkommandoen og havde ca. 100 mand på lønningslisten. Sylow var både i offentligheden og internt i Overkommandoen meget udskældt under krigen og blev under våbenhvilen udskiftet med chefen for det i 1863 oprettede opdagelsespoliti i København, Martin Hertz, som tiltrådte umiddelbart inden den preussiske overgang til Als. Sylow vendte efter krigen hjem til Korsør og en stilling som politimester.³ Krigsministeriet korresponderede efter krigen fortsat med ham for at få ham til at aflægge regnskab, svare på diverse spørgsmål til regnskabet og på spørgsmål forårsaget af henvendelser fra Sylows tidligere medarbejdere, som ikke mente, de havde modtaget betaling i overensstemmelse med Sylows løfter under krigen.⁴ Det blev en lang affære, hvor krigsministeren så sig nødsaget til at involvere justitsministeren, idet Sylow ikke reagerede på Krigsministeriets henvendelser. Sylow fik sin regnskabsfører i Korsør politi til at udarbejde regnskabet for Feltpolitiet med det resultat, at Krigsministeriets revisionsafdeling mente, at der var forsvundet 15.000 rigsdaler, som Sylow ikke kunne gøre rede for. Sylow mente på den anden side, at han under krigen havde anvendt egen formue til udlæg, og at Krigsministeriet skyldte ham ikke mindre end 4.276 rigsdaler. Sagen endte i december 1866 med, at ministeriet henlagde sagen uden at rejse tiltale mod Sylow og uden at anerkende Sylows krav. Sylow ankede ikke afgørelsen.

Problemet lå i, at krigsminister Lundbye havde lovet Sylow lempeligere revisionskrav, end den siddende minister (C.F. Hansen) forventede. Sylow havde derfor ikke udbedt sig en regnskabsfører, hvilket han efterfølgende fortrød.⁵ Et andet problem var, at en tegnebog blev stjålet, og nogle sider i en regnskabsbog ved samme lejlighed blev revet ud. Sylow mistænkte en af sine medarbejdere, den københavnske politibetjent "Tykke Hansen", for tyveriet og afskedigede ham. Et

3 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C6: 1027/1864.

RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C7: 121/1865 og 476/1865.

4 RA. Krigsministeriets sekretariat. Kopibog. Æske C18: brevn. 609, 662, 940, 1019 og 1045 (1864).

RA. Krigsministeriets sekretariat. Kopibog. Æske C19: brevn. 12, 45, 86, 144, 154, 182, 215, 238 og 402 (1865).

RA. Krigsministeriets sekretariat. Kopibog. Æske C20: brevn. 1 og 54 (1866).

RA. Krigsministeriets sekretariat. Kopibog for hemmelige sager. Æske C36: 33b, 109 og 113 (1866).

5 RA. Feltpolitiet. Æske 1: Den Sylowske regnskabssag.

Politimanden Martin Hertz blev i 1863 leder af det nyoprettede Københavns Opdagelsespoliti. Under krigen i 1864 blev han bedt om at overtage ledelsen af hærens efterretningstjeneste, hvor han i krigens sidste uger udmærkede sig, hvorfor han efter krigen modtog anerkendelse fra Arméens Overkommando og blev dekoreret med et ridderkors. I 1866 blev han af Krigsministeriets direktør bedt om at reetablere E-tjenesten og genoptage hvervet som leder. Året efter blev ordningen permanent, og indtil sin død i 1879 fortsatte Martin Hertz uofficielt som leder af den hemmelige tjeneste ved siden af sin officielle stilling som opdagerchef. (Foto: Georg E. Hansen, Det Kongelige Bibliotek)

tredje problem var, at nogle af medarbejderne, blandt andet politibetjent Hviid fra Korsør, i starten af krigen brændte bilagene, efter at regnskabet var gjort op.⁶

I august 1864 vendte Martin Hertz, der havde ledet efterretningstjenesten i krigens sidste uger, tilbage til København og fortsatte med civilt arbejde som chef for opdagelsespolitiet ved siden af sit arbejde for krigsmagten. Som efterretningschef indsendte Hertz i oktober 1864 de sidste rapporter til Krigsministeriet om forholdene i hertugdømmerne. Den 9. november, efter freden i Wien, blev Hertz løst fra sine forpligtelser som feltpolitimester. Herefter var han som efterretningsvirksomhed ude af billedet, men – som det skal ses – kun i halvandet år.

Hertz faldt ikke som Sylow i unåde. Både Overkommandoen og Krigsministeriet takkede ham efterfølgende for den måde, hvorpå han havde forvaltet stillingen som feltpolitimester, og kongen benådede ham med et ridderkors efter indstilling fra Krigsministeriet. Den unge jurist i Københavns Politi Ludvig Olrik fungerede under krigen som Hertz' assistent, sekretær og regnskabsfører. Olriks regnskaber blev efter krigen revideret uden problemer, og Hertz blev flere gange konsulteret i

6 RA. Feltpolitiet. Æske 1: Den Sylowske regnskabssag, brev fra Sylow til Krigsministeriet 9. januar 1866. RA. Feltpolitiet. Æske 4: Telegram fra Sylow til løjtnant Petersen 16. marts 1864.

de mange klagesager fra Sylows tidligere medarbejdere, ligesom Hertz i 1870erne fik til opgave at træffe afgørelse i ansøgninger om erindringsmedaljer, hvis ansøgerne angav at have gjort tjeneste i Feltpolitiet i 1864.⁷

1866 – i krig igen?

Med den såkaldte Gastein-konvention i august 1865 delte Preussen og Østrig krigsbyttet imellem sig på den måde, at Preussen købte Lauenborg samt overtog administrationen af Slesvig, mens Østrig overtog administrationen af Holsten. Derudover fik Preussen Holstens største by, Kiel, samt rettigheder til at bygge en kanal fra Kiel gennem Holsten til Elbens udmunding i Nordsøen af hensyn til preussiske planer om på sigt at etablere sig som flådemagt med adgang til såvel Østersøen som Nordsøen.⁸

Uenighederne mellem de tidligere allierede blev efter krigen åbenlyse. Bismarck og den øvrige militære og politiske ledelse i Berlin styrede målbevidst mod en krig med Østrig. Den 21. februar 1866 indberettede den danske gesandt i Wien, at den østrigske udenrigsminister havde betroet ham, at der formentlig ville komme en krig mellem Østrig og Preussen, hvori han gerne så dansk støtte. Med indsats fra den danske hær og flåde kunne de preussiske tropper i Slesvig nedkæmpes, mens de østrigske tropper i Holsten ville få ryggen fri til at angribe Preussen. Alternativt ville de østrigske tropper i Holsten være omringet og prisgivet. Belønningen for dansk deltagelse skulle være en tilbagelevering af Slesvig. Gesandten i Wien var begejstret for ideen, men stod alene med sit ønske om en alliance.⁹

To dage senere skrev den danske gesandt i Berlin, George Quaade, til Udenrigsministeriet. Han var ligeledes af den overbevisning, at der ville udbrude krig mellem Preussen og Østrig, men foreslog derimod, at Danmark allierede sig med Preussen. For at kunne træffe beslutning om en eventuel alliance med en af de tidligere modstandere i 1864 forhørte regeringen sig i Frankrig for som minimum at have fransk billigelse af de trufne valg. Den 8. april undertegnede Preussen og Italien en traktat, som forpligtede Italien til at angribe Østrig, hvis der blev krig mellem Preussen og Østrig inden for tre måneder. Bismarck havde således tre måneder til at isolere Østrig, optrappe konflikten og fremkalde et krigsudbrud. Den 10. april modtog kronprins Frederik i Paris den franske regerings anbefalinger, som gik ud på, at Preussen skulle garantere en deling af Slesvig, så Nordsles-

7 RA. Krigsministeriets sekretariat. Kopibog. Æske C18: brevn. 1108/1864; Krigsministeriets sekretariat. Kopibog. Æske C19: brevn. 213/1865; Krigsministeriets sekretariat. Register over ekspederede sager. Æske C27: brevn. 305/1867; Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C7: 195, 232 og 280 (1865); Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C8: 90 og 118 (1866).
Erindringsmedaljeansøgningerne kan ses på: <https://cs.sa.dk/>

8 Nielsen (1979), p. 14; Due-Nielsen (2003), pp. 337-338.

9 Nielsen (1979), p. 18; Due-Nielsen (2003), p. 338.

vig kunne indlemmes i Danmark. Som modydelse skulle den danske flåde stilles til Preussens disposition, og den danske hær skulle bistå de preussiske tropper i forsvaret af Slesvig. Ved modtagelsen af den franske regerings anbefalinger informerede Udenrigsministeriet gesandten i Berlin om, at regeringen i princippet var enig med gesandten, og at forhandlinger kunne indledes i løbet af et par dage.¹⁰

20. april – Statsrådet beslutter sig for krig

På et møde i Statsrådet den 20. april orienterede konseilspræsidenten – grev Frijs – kongen om regeringens udenrigspolitiske overvejelser og bad om bemyndigelse til, at baron Plessen kunne rejse til Berlin og indlede forhandlinger med Bismarck om en militær alliance i tilfælde af det forventede krigsudbrud. Det var almindeligt, at man anså Frankrig for at have den stærkeste hær i Europa, og at det var uvist, om den preussiske eller østrigske hær var den stærkeste af de to. Krigsministeren gav udtryk for, at det mest sandsynlige var, at Preussen ville komme sejrrigt ud af krigen. Kongen var derimod sikker i sin sag – og helt overbevist om, at Preussen i en krig ville vise sig overlegen. Indenrigsminister Estrup var enig med den øvrige regering i, at det var klogest at følge de franske råd og tilbyde Preussen en alliance trods *“det ydmygende i, at vi muligen skulle komme til at kjæmpe Side om Side med dem, som have plyndret os”*. Det ville være uklogt ikke at følge den franske opfordring til at gribe, hvad den franske udenrigsminister betegnede som *“Danmarks eneste Chance”* (for at få Nordslesvig tilbage). De franske anbefalinger om mådehold kunne Statsrådet dog ikke forlige sig med. Der var i stedet enighed om, at prisen for en alliance måtte være en deling af Slesvig syd for Flensborg (og ikke nord for).¹¹

En alliance afvises af Bismarck

I de følgende måneder modtog den danske regering fra den østrigske regering flere uofficielle alliancetilbud og opfordringer til at lade den danske hær rykke ind i Slesvig. Ingen i København ønskede at tage chancen og tage imod opfordringerne.¹² En alliance med Preussen kom heller ikke i stand, men det skyldtes ikke dansk uvilje. Baron Plessen blev den 23. april 1866 modtaget af Bismarck og forelagde den danske regerings henvendelse. Ifølge Plessens referat var Bismarck umiddelbart imødekommende, men for det første var en grænse syd for Flensborg helt uantagelig, for det andet ville kong Wilhelm næppe acceptere en landafståelse, og for det tredje tillagde han ikke den danske hær og flåde nogen betydning for krigens udfald, bortset fra den moralske værdi en alliance kunne

10 Sjøqvist (1962), bind 2, pp. 26-28; Nielsen (1979), pp. 18-20;

11 Sjøqvist (1962), bind 2, pp. 27-29; Nielsen (1979), pp. 21-22; Due-Nielsen (2003), p. 338; Statsrådets forhandlinger bind X, pp. 429-439 (citaterne er fra p. 432).

12 Sjøqvist (1962), bind 2, p. 29; Nielsen (1979), pp. 18ff.; Due-Nielsen (2003), p. 339.

have. Den 6. maj var Plessen tilbage i Berlin og modtog her den endelige afvisning af Bismarck, som ikke ønskede en alliance med Danmark og bad Plessen meddele regeringen, at den forlangte for meget og overdrev de fordele, Preussen havde af en alliance med Danmark.¹³

18. april – Krigsministeriet reaktiverer efterretningsvæsenet

Samtidig hermed blev der taget initiativ til etablering af en efterretningstjeneste, men ikke i samme form som den, der var aktiv i 1864. Den 18. april 1866 tog Krigsministeriet kontakt til Københavns politidirektør med anmodning om at få stillet Martin Hertz til disposition igen, dog uden at han skulle have orlov, som han havde haft det under krigen. Genansættelsen af opdagerchefen foregik ved, at direktøren for kommandoen, major Thomsen, på krigsministerens vegne tog mundtlig kontakt til politidirektør Crone og forelagde ham ministerens ønsker. Samme dag sendte Thomsen en officiel skrivelse fra Krigsministeriet til politidirektør Crone om den ønskede ordning.¹⁴ Crone imødekom ønsket, og Hertz fik af krigsministeren mundtligt overdraget, hvad der i Krigsministeriets journaler blot omtales som "*et confidentielt Hverv*".¹⁵

Hvervet bestod i indhentning af militære efterretninger fra Slesvig og Holsten. Hertz skulle hverve personer i Hamborg, Rendsborg, Kiel, Flensborg, Sønderborg, Aabenraa og Haderslev, som mod betaling kunne holde det danske krigsministerium "*fuldstændig og paalidelig underrettet om den militære Besætning i Hertugdømmerne, navnlig den preussiske*". De hvervede personer skulle indrapportere om de derværende troppers styrke, bevægelser, og hvad der i det hele taget skønnedes at have militær interesse.¹⁶ Så vidt de skrevne instrukser. Hvad der i øvrigt var nødvendigt at aftale mellem parterne, blev efterfølgende afhandlet mundtligt mellem Hertz og Thomsen.

Frygt for overrumpling og bombardement af København

Krigsminister Neergaards bevæggrunde til at genansætte Martin Hertz fremgår mere detaljeret af de breve, Neergaard skrev til kongen og til den kommanderende general i Jylland i dagene efter henvendelsen til politidirektør Crone. En forestilling¹⁷ til kongen af 20. april 1866 viser således, at den sikkerhedspolitiske situation ikke blot var et spørgsmål om at forlige sig med ydmygelsen og gribe chancen i håb om at kunne vinde Nordslesvig tilbage. Et helt anderledes og dy-

13 Nielsen (1979), pp. 22-23; Due-Nielsen (2003), pp. 338-339.

14 RA. Krigsministeriets sekretariat. Kopibog. Æske C19-C20: brevnr. 136.

15 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C8: journalnr. C.C. 89/1866 og C.C. 140/1866. Æske C8 er fejlregistreret; det er reelt indkomne hemmelige sager (Confidentiel Correspondance).

16 RA. Krigsministeriets sekretariat. Kopibog. Æske C19-C20: brevnr. 136.

17 Forestillinger var ministrenes indstillinger til kongelig approbation (godkendelse).

stert scenarie blev ligeledes overvejet. Krigsministeren forelagde kongen, at han under de nuværende politiske forhold mellem Preussen og Østrig var nødt til at erkende “det muligt, om end ikke sandsynligt, at Landet kunde være udsat for en pludselig Overrumpling af en saadan Beskaffenhed, at Fjenden, ved strax at bemægtige sig de vigtigste befæstede Puncter, Depoter og Arsenaler for begge Etater, kunde tilføie D. Ms. [Deres Majestæts] Rige et saadant Slag, at ethvert videre Forsvar blev umuligt”.¹⁸

Krigsministeren antog, at overrumplingen ville finde sted væsentligt hurtigere og mere effektivt end i 1807, hvor englænderne havde erobret den danske flåde efter at have belejret og bombarderet København fra både land- og søsiden. Britterne gik i land i Vedbæk den 16. august, men påbegyndte først bombardementet den 2. september 1807.¹⁹ Neergaard forestillede sig, at den preussiske flåde ville

*“nærme sig Kjøbenhavn og ved Tropper, landsatte i Baade, om Natten sætte sig i Besiddelse af Kjøbenhavns Søforter for at Flaaden den næste Dag kunde tvinge Regeringen under Trudsel af Stadens Bombardement til at opfylde de stillede Betingelser, hvad enten disse maatte gaa ud paa”.*²⁰

Ministeren mente således, at Danmarks strategiske situation var radikalt forandret i forhold til i de tidligere krige, i og med at Preussen på under to døgn kunne erobre Københavns søforter og afslutte krigshandlingerne, inden de var begyndt. Ministeren redegjorde derfor i detaljer for, hvordan søforterne var bevæbnet og bemanded, og bad om kongens tilladelse til øjeblikkeligt at øge bemanningen med 600 konstabler. Forterne var i fredstid bemanded med blot 40 mand. Hvis Danmark blev udsat for et overrumplingsforsøg, ville det sandsynligvis komme uventet og i forbindelse med et preussisk angreb på Østrig.²¹

Krigsminister Neergaard refererede forestillingen på mødet i Statsrådet, men de foreslåede foranstaltninger blev i første omgang afvist af kongen som overfløddige, da det nu var besluttet at gøre “*indledende Skridt til en Alliance med Preussen*”. Krigsministeren indvendte, at “*hvis Alliancen med Preussen ikke kommer istand, staaer Preussen fuldstændigt rustet, og ... Kjøbenhavn er ... naaar det er fuldstændigt uden Forsvar, saa overordentligt indbydende for en Fjende*”. Kongen gav sig og godkendte indstillingen.²²

18 Neergaards kladder til skrivelsen befinder sig i: RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne hemmelige sager. Æske C30: C.C. 1/1866. Papirerne er fejlregistreret. Det er ikke indkomne sager, men i stedet kladder til de udgående skrivelser mærket C.C. (Confidentiel Correspondance).

19 Se f.eks. Christensen & Jespersen (2012), pp. 18ff.

20 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne hemmelige sager. Æske C30: C.C. 1/1866.

21 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne hemmelige sager. Æske C30: C.C. 1/1866.

22 Statsrådets forhandlinger, bind X, p. 437.

Frygt for overrumpling og invasion i Jylland

Situationen var ikke lige så alarmerende i Jylland, men også her overvejede ministeren risikoen for en pludselig invasion med efterfølgende beslaglæggelse af de militære depoter og arsenaler og tilfangetagelse af de danske tropper i Jylland. Krigsministeren mente den 20. april, at der lå en større preussisk flåde i Kiel, og at det preussiske armékorps på ca. 10.000 mand i Slesvig var blevet forstærket med indkaldelse af reserver.²³ Det kunne tolkes som en forberedelse til et angreb nordpå og må være de oplysninger, Krigsministeriet ønskede at få verificeret og præciseret af Martin Hertz jf. aftalen med politidirektør Crone to dage tidligere.

Generalløjtnant Steinmann, som var kommanderende general for 2. generalkommandodistrikt²⁴, blev mundtligt informeret af krigsministeren om regeringens overvejelser og muligheden for et preussisk overraskelsesangreb på Jylland. Sidst i april skrev krigsministeren til Steinmann, at et egentligt forsvar i Jylland kun ville være muligt efter en større mobilisering, hvorfor generalens opgave i tilfælde af en pludselig invasion måtte være at evakuere det mest nødvendige. Det vigtigste var, at hæren forblev intakt, og at tropperne i Jylland nåede at undslippe til Fyn og Vendsyssel og ikke blev taget til fange. Dernæst at så meget som muligt af det militære materiel, der blev opbevaret i Jylland, blev evakueret. Derefter skulle mobiliseringen foregå så hurtigt som muligt, og et egentligt forsvar etableres ved Fyns vestkyst. Generalen fik tilladelse til mundtligt at informere tre udpegede officerer og diskutere invasionstruslen med dem med henblik på at planlægge evakuering og forsvar i tilfælde af invasion, men generalen fik forbud mod at informere andre, udstede ordrer eller foretage sig noget aktivt. Alle ønskede foranstaltninger skulle forhåndsgodkendes af ministeriet, og Generalkommandoen måtte intet foretage sig, som kunne indikere, at de militære myndigheder i Danmark frygtede en preussisk invasion. Generalkommandoen måtte derfor heller ikke påbegynde en indhentning af efterretninger fra Slesvig. Ministeriet forsøgte at holde sig underrettet om "de militaire Foranstaltninger, som træffes i Hertugdømmet Slesvig" og ville meddele Steinmann, hvad der var relevant for ham.²⁵

23 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne hemmelige sager. Æske C30: C.C. 1/1866.

24 Dvs. i Jylland og på Fyn. I 1815 inddeltes ansvaret for hærens væbnede styrker i fire generalkommandodistrikter: Sjælland, Fyn, Jylland og hertugdømmerne. Efter tabet af hertugdømmerne sammenlagdes Fyn og Jylland, så der kun var to distrikter.

1. Generalkommandodistrikt (Sjælland, Lolland, Falster m.m.) havde hovedkvarter på Kastelet i København og 2. Generalkommandodistrikt (Fyn og Jylland) i Aarhus.

25 Brevene fra krigsministeren befinder sig i dag ikke i 2. generalkommandos arkiv, men er udtaget og placeret i krigsføringsdepotet.

RA. Generalstabens krigsføringsdepot. Sagsakter. Æske 11: II. Hærens organisation. Mobilisering. Krigsminister Neergaard til generalløjtnant Steinmann "Confidentielt" 26. april og 9. maj 1866.

Korrespondancen fortsatte den 12., 14. og 15. maj 1866 uden væsentligt nyt.

Svarskrivelserne fra general Steinmann til ministeren befinder sig derimod i 2. generalkommandos arkiv, så de må være blevet udvekslet med ministeriet på et senere tidspunkt.

Efterretningsvirksomhed i hertugdømmerne april til november

Invasionstruslen er helt essentiel for at forstå efterretningsvæsenets formål, og hvorfor Danmark fik permanente efterretningstjenester i fredstid. Et efterretningsvæsen, som fungerede i fredstid, blev opbygget i perioden fra 1866 og frem med det formål at øge varslingstiden ved at holde den militære og politiske ledelse i København orienteret om indikationer på, at den frygtede invasion var forestående. Efterretningsvæsenet i 1866 og i årtierne derefter var uløseligt forbundet med invasionsfrygt.

Den 6. juni udbad Hertz sig 500 rigsdaler fra ministeriet og oplyste, at han indtil nu havde haft udlæg på 300 rigsdaler²⁶ Hertz foretog en rejse til hertugdømmerne og Hamborg "for at stifte Forbindelser". Koefoed, Bülow, "X" og premierløjtnant de la Porte foretog ligeledes rejser til hertugdømmerne for at hverve personer, som var villige til at indsende de ønskede oplysninger.²⁷ Der blev i alt hvervet fem personer i hertugdømmerne og en i Hamborg (en mindre end ønsket). Til sammen modtog de 155 rigsdaler for deres arbejde.²⁸ Hvem de hvervede personer var, ved vi lidt om takket være et privat brev til den tidligere departementschef i det slesvigske ministerium T.A.J. Regenburg, som efter ministeriets opløsning blev stiftamtmand i Skanderborg, men bibeholdt den nære kontakt til de dansksindede i Slesvig. Den 13. juli skrev Gustav Johannsen i Flensborg til ham, at:

"Jeg har i den sidste Tid korresponderet ivrigt med mine mange Bekendte omkring i Slesvig. De modtagne Breve har jeg leveret til Monrad, der atter har givet dem til de la Port, og vil denne sidste bruge dem hos den franske Konsul i Kiel. Dog, alt dette kender De vel bedre end jeg. Dernæst er jeg traadt i Forbindelse med Politidirektør Herz og har efter hans Opfordring i Forening med Peschke i Slesvig organiseret et Opdagelses- og Efterretningskorps for Slesvig".

Gustav Johannsen var godt klar over alvoren i at involvere sig i militær efterretningsvirksomhed, for han kommenterede det selv med, at han "gerne vil ofre om ogsaa mit Liv for Fædrelandet". Da efterretningsvirksomheden i sig selv var ufarlig, må Johannsen have haft tysk strafferet i tankerne.²⁹

RA. 2. generalkommando. Klassificeret arkiv. Æske K-18: Læg "Vedrørende forsvar mod tysk invasion 1866-1870".

26 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C8: journalnr. 89/1866.

27 I Hertz' regnskab for krigstiden er Koefoed og Bülow angivet som medarbejdere ved Feltpolitiet. Det er formentlig de samme personer.

28 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C8: journalnr. 140/1866.

29 RA. Regenburgs arkiv. Brev fra Johannsen den 13. juli 1866 (trykt i *Sønderjyske Aarbøger* 1940 pp. 233-236).

Den 25 år gamle, arbejdsløse skolelærer Gustav Johannsen lod sig hverve som meddeler eller "Efterretningsmand" af Martin Hertz i 1866. Johannsen blev siden kendt som leder af den danske bevægelse, redaktør af *Flensborg Avis* og medlem af både den preussiske landdag og Rigsdagen i Berlin. Han forblev hemmelig meddeler for den danske hær frem til som minimum 1893. (Stik: Museum Sønderjylland)

Ovenstående skal tolkes på den måde, at premierløjtnant de la Porte i Fredericia på sin rejse til Slesvig hvervede C.F. Monrad, som var leder af en dansk pigeskole i Flensborg, og at de la Porte havde en relation til den franske konsul i Kiel, hvor han skulle "bruge" brevene fra Monrad. I årene efter optræder der i efterretningsvæsenets regnskaber honorarer til en "K i Kiel". Det er muligt, at det er en forkortelse for "Konsulen i Kiel", og at pengene og brevene blev brugt til at købe oplysninger hos den franske konsul i Kiel.³⁰ Derudover kan vi se, at Hertz hvervede Gustav Johannsen, som i sommeren 1866 var en 25 år gammel, arbejdsløs skolelærer. Johannsen blev siden kendt som leder af den danske bevægelse, redaktør af *Flensborg Avis* og medlem af både den preussiske landdag og Rigsdagen i Berlin. Hvad der hidtil ikke har været kendt, er, at han gennem årtier hemmeligt arbejdede for den danske efterretningstjeneste. Johannsen etablerede i 1866 efterretningsnetværk i Slesvig sammen med Fritz Christian Samuel Peschke, som var

30 Den franske vicekonsul i Kiel, Alfred de Valois, er flere steder nævnt som en person med særlige forbindelser til Danmark. Friis 1948; *Det nordslesvigske spørgsmål* (se navneregistre); artikel om Panum i *Dansk Biografisk Leksikon*.

en skorstensfejermester i Slesvig by, som i 1861-64 havde været ansat i magistraten, og som siden forsøgte sig som politiker.³¹

Vi ved ikke, hvor Johannsen postede brevet til Regensburg. Hvis Johannsen skrev brevet hjemme og postede det i Flensborg, havde det været et eklatant brud på sikkerheden. Det virker højst ejendommeligt, at Johannsen i et brev til Regensburg afslørede nøjagtig de samme oplysninger, som Martin Hertz (af hensyn til Johannsen) hemmeligholdt i indberetninger til Krigsministeriet. Efterretningsmændene i Preussen måtte selvfølgelig ikke aflevere breve til den preussiske "Postüberwachung", som indeholdt navne i hemmelige efterretningsnetværk, og på den måde risikere, at de selv eller andre blev tiltalt for højforræderi mod Preussen. Brevet er ovenikøbet skrevet på et tidspunkt, hvor Preussen var i krig.³²

Hertz videresendte løbende de rapporter, han modtog. Den 29. november modtog Krigsministeriet den sidste rapport fra Hertz, idet han mente, at der i nær fremtid ikke ville forekomme nævneværdige forandringer i den daværende dislokation af preussiske og østrigske tropper i Slesvig og Holsten. På det tidspunkt var krigen mellem Østrig og Preussen for længst afsluttet – som bekendt med Preussens sejr – og den politiske situation i Europa forekom igen rolig. Arbejdet for krigsministeren var dermed afsluttet, men Hertz var villig til "naar som helst det maatte anses fornødent – at gjenoptage dette Hverv". Opdagerchefen fik efterfølgende et engangsvederlag på 200 rigsdaler af Krigsministeriet for sit arbejde.³³

Martin Hertz' efterretningsrapporter (ud over den sidste i november samt aflæggelsen af regnskab) er ikke bevaret i Krigsministeriets arkiv. I arkivet efter den kommanderende general i Jylland er én af dem bevaret. Det er en oversigt over tilstedeværelsen af preussiske tropper i Slesvig dateret den 23. maj, som ministeren videresendte til generalen en uge senere. Af håndskriften kan vi se, at den stammer fra Ludvig Olrik, som ligesom under krigen fortsatte som Martin Hertz' sekretær i arbejdet for Krigsministeriet.³⁴

For blandt andet at supplere Hertz' arbejde med indhentning af efterretninger fra Slesvig besluttede ministeriet at sende en eskadron til Kolding under ritmester Feddersens ledelse. Eskadronen skulle i tilfælde af invasion ikke tage kampen op men trække nordpå på en sådan måde, at eskadronen ikke blev taget til fange, men stadig kunne holde de militære myndigheder underrettet om den fjendtlige indtrængen. Formålet var alene at observere. Ministeriet påpegede, at ritmesteren skulle udvise den største diskretion i foretagendet, så det ikke skinnede igen-

31 Monrads, Peschkes og Johannsens officielle hverv er beskrevet i Schultz Hansen (1990), se navneregistret.

32 Hannover kapitulerede den 29. juni, og Østrig den 26. juli, og brevet er skrevet den 13. juli.

33 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C8: journalnr. 140/1866
RA. Krigsministeriets sekretariat. Kopibog for hemmelige sager. Æske C33-C36: brevnr. 113/1866.

34 RA. 2. generalkommando. Klassificeret arkiv. Æske K-23: Registratur over fortrolige sager 1864-1900; Æske K-18: Indgåede fortrolige skrivelser 1864-1870, 2GC.712/1866 med bilag.

Juristen Ludvig Olrik, der havde været Hertz' assistent såvel under krigen som i årene efter, blev efter hans død i 1879 og frem til 1893 selv leder af efterretnings-tjenesten. Fra 1897 til 1908 var han borgmester i Køge. (Foto: V.E. Svendsen, Aarhus. Det kongelige Bibliotek)

nem og blev et offentligt anliggende, at ministeriet var bekymret for en eventuel preussisk invasion. Ministeriets anskuelser skulle forblive et anliggende mellem general Steinmann, kommandanten i Fredericia og ritmesteren alene, og arbejdet med at tilvejebringe oplysninger fra Slesvig skulle foregå så diskret, at det ikke gav anledning til "Klager over Udspionering".³⁵ Siden blev også oberst Dreyer sendt til Kolding som øverstbefalende, men det ser ikke ud til, at der kom noget syndeligt ud af bestræbelserne, hvilket formentlig hænger sammen med, at eskadronen ikke fik stillet penge til rådighed til formålet og ikke måtte tage nogle risici.³⁶

35 RA. 2. generalkommando. Klassificeret arkiv. Æske K-18: Indkomne fortrolige sager, se især ministeriets afskrift af instruksen til ritmesteren 17. maj 1866 (KM C.C. 88/1866) og Krigsministeriets brev til general Steinmann den 31. maj 1866 (2^oG.C.619/1866).

36 RA. 2. generalkommando. Klassificeret arkiv. Æske K-18: Indkomne fortrolige sager, indberetninger fra ritmester Feddersen (2^oGC.624/1866 af 6. juni) og oberst Dreyer (2^oGC.753, 1063 og 1186 af 30. juni, 29. august og 26. september 1866).

Der var i denne periode delte meninger om, hvorvidt Danmark skulle føre en defensiv neutralitetspolitik eller en offensiv alliancepolitik med henblik på genobring af det tabte.³⁷ Selvom efterretningsvæsenet blev reaktiveret i en periode, hvor den danske regering modtog gentagne opfordringer fra Wien til aktivt at tage del i den kommende krig mellem Østrig og Preussen, kan det udelukkes, at de indhentede efterretninger skulle bruges i et offensivt øjemed med henblik på et angreb på de preussiske styrker i Slesvig. Efterretningsvæsenet blev skabt/genskabt efter 1½ års pause i april 1866, samtidig med at den danske regering tilbød Preussen en militær alliance mod Østrig, men skabelsen/genskabelsen skal ikke ses som en forberedelse til alliancen, men derimod som et udslag af frygt for en preussisk invasion i Jylland og et angreb på København.

1867 – efterretningsvirksomheden sættes i system

Frygten for et preussisk angreb på Danmark blev i 1866 holdt i et lukket forum, men i de første måneder af 1867 blev invasionsfrygten et offentligt anliggende. Der gik vedholdende rygter både i Danmark og i Slesvig om, at den preussiske hær var i færd med at opmarchere syd for grænsen. Flere aviser viderebragte rygterne, og kommandanten i Fredericia, oberst Bülow, undersøgte sagen nærmere. Den kommanderende general i Jylland, generaløjtnant Steinmann, modtog resultatet og underrettede den 11. april 1867 Krigsministeriet om, at rygterne var aldeles grundløse.³⁸

Oberstens indberetning til sin overordnede i Aarhus var langtfra den eneste om forholdene i Slesvig. Faktisk består hele generalkommandoens klassificerede arkiv fra det år af indberetninger fra oberst Bülow om den politiske og militære situation i Slesvig. I januar fik Bülow den ide, at han fra Vamdrup kunne få efterretninger om det vestlige Slesvig, uden at det ville vække opsigt. I månederne efter fulgte i alt 13 rapporter, hvoraf nogle blev videresendt til ministeriet. Der blev indberettet om løst og fast, om opinionen i Slesvig forud for Rigsdagsvalgene; om holdningen til Danmark og Preussen i det sydlige Slesvig og Holsten; om gentagne danske ødelæggelser af de preussiske grænsepæle og statssymboler; om faneflugten blandt dansksindede landeværnsmand, som nægtede at gå i preussisk militærtjeneste og aflægge ed til kongen af Preussen. Faneflugten blev så omfattende, at de preussiske gendarmere og garnisonen i Haderslev patruljerede i Nordslesvig i et sådant omfang, at det startede rygterne om invasionsforberedelser. Med en vis stolthed kunne obersten meddele generalen, at han snart ville være i stand til at videresende tegninger over befæstningerne ved Sønderborg og på Dybbøl samt skitser af de enkelte forsvarsværker. Ligeledes ved fremsendelsen

³⁷ Nielsen (1979), pp. 9-10 og 26-34.

³⁸ Ibid., pp. 53-55.

af en fire måneder gammel oversigt over Preussens 9. armékorps' garnisonering i hertugdømmerne.³⁹

Til trods for kommandantens beroligende ord af 10. april 1867 om, at invasionsrygterne var aldeles grundløse, lod de centrale officerer omkring ministeren sig ikke berolige. For det første modtog generalkommandoen to uger senere en revideret udgave af instrukserne fra året før i tilfælde af en invasion, hvor det fremgik, at forsvaret ved Fyns vestkyst var indstillet, og at al materiel og personale i Fredericia og på Fyn i stedet skulle samles i Nyborg for at kunne overføres til Sjælland. Det var en alvorlig beslutning, da det betød, at ministeriet havde opgivet forsvaret af Jylland og Fyn, og at den kommanderende general i tilfælde af krig ville miste over halvdelen af sit mandskab, som i stedet skulle overføres til den kommanderende general på Sjælland. General Steinmanns rolle ved krig blev dermed reduceret til kommandoen over mandskabet i og nord for Aarhus.⁴⁰ For det andet tog krigsministeren imod Martin Hertz' tilbud fra året før om når som helst at genoptage det tidligere hverv. Dagen efter oberst Bülow's rapport – 11. april – modtog Hertz 1000 rigsdaler og et brev fra krigsministeren med en instruks om det hverv, han denne gang skulle udføre. I henhold til mundtlig aftale anmodede ministeren Hertz om at indhente efterretninger i hertugdømmerne, "om der er Tegn til at der fra preussisk side forberedes en Søexpedition mod Danmark, eller en Invasion tillands eller endelig en combineret Operation sigtende til Landgang paa Øerne".⁴¹

Finansiering og hemmeligholdelse af E-væsenet

Finansieringen af efterretningsvæsenet blev i 1867 sat i system. Fra 1867 og frem til Martin Hertz' død i 1879 modtog han løbende penge fra Krigsministeriet på den måde, at Krigsministerens sekretariat udsendte to breve; et til "Arméens Intendantur" (ministeriets økonomi- og regnskabsafdeling) og et til Hertz selv. Intendanturen blev bedt om at anvise Hertz et antal rigsdaler fra budgetkonto N og informeret om, at Hertz ville aflægge regnskab for brugen direkte "til mig" (ministeren). Hertz blev efterfølgende oplyst om anvisningen af pengene og den tilhørende arbejdsopgave. Efterretningsvæsenet blev således organisatorisk placeret direkte under krigsministeren og underlagt et strengt "need to know" princip. Efterretningsvæsenet var i de første år efter etableringen i 1866-67 et internt anliggende mellem Hertz, ministeren, ministeriets direktør og de to medarbejdere i ministerens sekretariat, mens intendanturen kun blev informeret i forbin-

39 RA. 2. generalkommando. Klassificeret arkiv. Æske K-18: Indkomne fortrolige sager, 13 indberetninger fra januar til august 1867.

40 RA. Generalstabens krigsføringsdepot. Sagsakter. Æske 11: Læg "II. Hærens organisation. Mobilisering". Krigsminister Neergaard til generaløjtnant Steinmann "Confidentielt" 24. april 1867.

41 RA. Krigsministeriets sekretariat. Kopibøger. Æske C21 – C22: brevn. 95/1867.

Artileristen og diplomaten
generalmajor Waldemar Rudolph
Raasløff fik som krigsminister fra
1866-1870 ansvaret for at gen-
opbygge hæren efter nederlaget.
Etableringen af en permanent,
hemmelig efterretningstjeneste
blev en del af hans bidrag.
(Foto: Rigsarkivet)

delse med udbetaling af penge.⁴² De fire personer i ministeriet var krigsminister Waldemar Raasløff, direktør C.A.F. Thomsen samt kaptajn Hedemann og justitsråd Westergaard i sekretariatet.⁴³ Det er selvfølgelig muligt, at der var andre, som var orienteret, uden at det fremgår af kilderne, men det øvrige kildemateriale fra 1867 til 1870 tyder derimod på, at oplysninger om efterretningsvæsenet forblev i sekretariatet.

Over for Rigsdagen blev såvel efterretningsvæsenets eksistens som dets aktiviteter hemmeligholdt, selvom udgifterne figurerede på finansloven. Krigsministeriets "Budgetkonto N" havde det officielle navn på finansloven "Uforudsete

42 RA. Krigsministeriets sekretariat. Kopibøger. Æske C21 – C22: Kopibog 1867 brevn. 94, 95, 317 og 318. Kopibog 1868 brevn. 77, 78, 80, 81 og 101.

RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C 9: journalnr. 188/1868.

43 *Håndbog for hæren 1866-1870; Den danske landmilitæretat 1801-1894; Dansk Biografisk Leksikon.*

Primus motor i etableringen af efterretningstjenesten var Christian Albert Frederich Thomsen (t.v.), som under krigen var stabchef ved 4. division, men blev kaldt til København for at bytte plads med Stefan Ankjær. Han forblev på posten som Krigsministeriets direktør frem til 1873. De øvrige involverede i efterretningsvæsenet var Raasløff selv og de to medarbejdere i krigsministerens sekretariat, stabsofficeren Marius Hedemann (i midten) og den civile akademiker C.F. Westergaard (t.h.). (Fotos: Rigsarkivet)

og ubestemte Udgifter”. Året efter skiftede kontoen til O, men beholdt sit navn. Efterretningsvæsenets udgifter blev i de følgende årtier bogført på dén konto. Udgifterne var ikke helt “uforudsete”, for Hertz modtog hvert år penge på forskud til afholdelse af udgifter til efterretningsvæsenet. I finansåret 1866/67 blev der budgetteret med 25.000 rigsdaler til Krigsministeriets “Uforudsete og ubestemte Udgifter”. I årene efter faldt beløbet til 20.000 rigsdaler, 19.700 rigsdaler og 39.400 kroner (svarende til det halve i daler). Krigsministeriet havde desuden en konto til særlige lejligheder, men det var en almindelig konto underlagt revision og offentlighed. Hvad der i øvrigt blev konteret som uforudsete udgifter, og om der var øvrige konti på finansloven, som blev ført uden om den almindelige revision, skal jeg ikke kunne sige, men alle udgifter til efterretningsvæsenet blev i resten af det 19. århundrede udbetalt på forskud og bogført som “*Uforudsete og ubestemte Udgifter*”.⁴⁴

44 Rigsdagstidende 1866-67. Tillæg A. Lovforslag. Forslag til finanslov § 22: Krigsministeriets Budgetkonto N: “Uforudsete og ubestemte Udgifter” 25.000 rigsdaler. Rigsdagstidende 1867-68. Tillæg A. Lovforslag. Forslag til finanslov § 22; Rigsdagstidende 1868-69. Tillæg A. Lovforslag. Forslag til finanslov § 22; Rigsdagstidende 1869-70. Tillæg A. Lovforslag. Forslag til finanslov § 22: Krigsministeriets Budgetkonto O: “Uforudsete og ubestemte Udgifter” 20.000 rigsdaler. Rigsdagstidende 1870-71. Tillæg A. Lovforslag. Forslag til finanslov § 22; Lovtidende 1871. Lovnr. 49; Lovtidende 1873. Lovnr. 64; Lovtidende 1874. Lovnr. 36: Krigsministeriets Budgetkonto O: “Uforudsete og ubestemte Udgifter” 19.700 rigsdaler. Lovtidende 1875. Lovnr. 51; Lovtidende 1880. Lovnr. 41; Lovtidende 1895. Lovnr. 66; Lovtidende 1900. Lovnr. 42: Krigsministeriets Budgetkonto O: “Uforudsete og ubestemte Udgifter” 39.400 kroner.

Kortudsnit visende den danske efterretningstjenestes interesseområde, dvs. Slesvig-Holsten og de tyske Østersøhavne. (Udklip af kort fra Wikimedia Commons)

Rejsen til Stettin

For rejsen til hertugdømmerne i april 1867 har Hertz enten aflagt rapport til ministeren mundtligt, eller rapporten er blevet destrueret. Af Hertz' regnskab for udgifterne til efterretningsvæsenet i finansåret 1867-68 kan der dog udledes enkelte oplysninger baseret på udgifter i april måned. Hertz skaffede allerede samme dag pas til tre rejsende. Dagen efter fik "A" og "S" udbetalt 200 rigsdaler hver efter krigsministerens befaling.⁴⁵

I regnskaberne er navnene på efterretningsvæsenets medarbejdere udeladt eller reduceret til enkelte bogstaver. Ved at sammenligne oplysninger i regnskaberne med oplysninger i en redegørelse fra 1908⁴⁶ ses det, at identiteterne ikke blev bedre skjult, end at "A" stod for kaptajn Ahlmann⁴⁷, og "S" for premierløjtnant Schultz⁴⁸. De tre officerer, der i årene efter 1864 hyppigst blev benyttet i efterretningsvæsenet til rejser til Preussen eller hertugdømmerne, var premierløjtnant de la Porte i Fredericia, premierløjtnant Schultz i Odense og kaptajn Ahlmann i Helsingør. Hvorfor lige netop dem? Det er ikke lykkedes at finde kilder, der kan knytte dem sammen eller knytte dem til de ansatte i ministeriet og dermed give en forklaring på, hvorfor netop de var ministeriets udvalgte.

Schultz og Ahlmann rejste til Preussen for at lede efter indikationer på den formodede invasion og anvendte Stettin som base for deres undersøgelser. Hvis vi skal tro Schultz, var rejsen tæt på at blive en bekostelig affære for Danmark. Den tredje på rejsen var en af Hertz' politibetjente i København ved navn Hoff, og

45 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C 9: journalnr. 188/1868.

46 RA. Krigsministeriets 5. kontor. Skrivelser. Æske 50: oberst Schultz til general Gørtz 6. juli 1908.

47 Heinrich August Michael Ahlmann, født 1825 på Ladelund ved Tønder. Premierløjtnant 1851, kaptajn 1864, fra 1863-1878 var han i 18. bataljon i Helsingør.

48 Premierløjtnant Schultz (1867) er identisk med ovenstående oberst Schultz (1908) og optræder adskillige gange i efterretningsvæsenets historie frem til hans død i 1909.

Der er tale om Christian Wilhelm Carl Schultz født 1833 i Holsten; sekondløjtnant i den danske hær 16. bataljon med anciennitet fra 16. januar 1851, premierløjtnant 1864, var under krigen først ansat ved 6. bataljon og siden ved Aarøes strejfkorps. I 1867 blev han forflyttet til 16. bataljon i Odense. Se *Kundgørelser for Hæren* med navneregister samt det selvbiografiske brev til general Gørtz fra 1908 (RA. Krigsministeriets 5. kontor. Skrivelser. Æske 50).

ifølge Schultz manglede Hoff den militære indsigt til at kunne tolke observationerne korrekt, hvilket nær var gået galt. Hoff kom med:

“en meget alarmerende Melding om Indkaldelser og Ammunitionsforsyning til Værkerne ved Dybbøl, som ved nærmere Undersøgelse viste sig aldeles betydningsløs. Hvis denne Melding ukontrolleret var kommen til Krigsministeriet, vilde den, ifølge den os medgivne Instruks, have afstedkommet en aldeles unødvendig delvis Mobilisering af Land og Søstyrken”.⁴⁹

Udgifterne til efterretningsvæsenet lå højere i finansåret 1867-1868 end i årene inden og efter og beløb sig til næsten 3000 rigsdaler. De 1000 gik til kaptajn Ahlmann, som var på yderligere rekognosceringsrejser i maj 1867 og april 1868. En “Schmidt” var ligeledes på to rekognosceringsrejser i april og maj 1867. En “Johansen” var på rundrejse i hertugdømmerne i maj 1867 og fik sine udgifter dækket af Martin Hertz.⁵⁰ Det må være førnævnte Gustav Johannsen i Flensborg, som var tilknyttet efterretningsvæsenet fra 1866 til i hvert fald 1893 og fremhævet som en af de mest aktive.⁵¹ De øvrige udgifter gik til personer hvervet i Altona, Kiel, Rendsborg, Sønderborg, Aabenraa, Haderslev og Kolding og til personer, som ikke med sikkerhed kan identificeres ud fra oplysningerne i regnskaberne (“F”, “A”, “B”, “Tambouren”, “Holbek”, “Østerrigeren”, “Jules Francois”, “X-1” og “M”).⁵²

Holbek er måske identisk med kaptajnen af samme navn i Generalstabens taktiske afdeling, som i 1870'erne administrerede efterretningsvæsenet sammen med oberst Tvermoes.⁵³ Den franske Jules er formentlig identisk med Jens Julius Hansen, som i foråret 1864 blev sendt til Paris af den danske regering for som journalist at skrive om krigen og derigennem påvirke den franske presse og opinion. Han tog navneforandring til Jules Hansen og blev boende i Paris, men rejste meget i Tyskland og var ofte i Danmark. Han var fuldmægtig i Hof- og stadsretten i København og bevilget orlov, indtil han sagde op i 1869 og bosatte sig permanent i Paris. Han omtales oftest som journalist eller diplomatisk agent, fordi han udførte uofficielle opgaver for Udenrigsministeriet.⁵⁴ I papirerne fra en retssag i

49 RA. Krigsministeriets 5. kontor. Skrivelser. Æske 50: Oberst Schultz til general Gørtz 6. juli 1908.

50 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C 9: journalnr. 188/1868
Se i øvrigt tabellerne over udgifterne til efterretningsvæsenet (bilag 2).

51 RA. Krigsministeriets 1. kontor. Indkomne fortrolige sager. Æske 1-657: Generalstaben til Krigsministeriet 23. maj 1893 vedlagt brev fra birkedommer Olrik til Krigsministeriet 17. maj 1893.

52 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C 9: journalnr. 188/1868.

53 RA. Generalstaben. Forplejningssager. Se årsberetningerne fra Generalstabens taktiske afdeling til chefen for Generalstaben.

Papirerne er i øvrigt fejlregistreret af Rigsarkivet. Det er ikke forplejningssager, men blot indkomne sager.

54 Han udgav i 1880 en selvbiografi på fransk og dansk om tiden 1864-1879 og er hyppigt nævnt i Aage Friis' og Viggo Sjøqvists analyser af dansk udenrigspolitik i perioden. Se Hansen 1880 og navneregistre til Friis 1948, Sjøqvist 1962 og Aage Friis' kildeudgivelse *Det nordslesvigske spørgsmål 1864-1879* samt Sjøqvists artikel om Jules Hansen i *Dansk Biografisk Leksikon* (3. udgave).

1885-86 om fransk finansieret spionage i Tyskland kan det dokumenteres, at Jules Hansen i årtier var ansat i den franske efterretningstjeneste og involveret i spionage i Tyskland til fordel for Danmark og Frankrig.⁵⁵

Kaptajn Ahlmanns rejse til Sønderborg og Rendsborg

Enkelte efterretningsrapporter fra 1868 er bevaret. Den ene er underskrevet "A" den 16. maj 1868 og er kaptajn Ahlmanns 18 sider lange redegørelse for de observationer, han gjorde i Slesvig og Holsten i april 1868.⁵⁶ Ahlmann modtog 500 rigsdaler inden afrejsen til dækning af sine udgifter. Derudover modtog "B" og "O" hver 150. Da Ahlmann rejste alene, må det være honorarer til agenter i hertugdømmerne, som Ahlmann skulle besøge.⁵⁷

Rejsens formål var at undersøge, "om Preusserne i Hertugdømmerne i den sidste Tid have modtaget Krigsmateriel, som kunde tyde paa nær forestaaende Fjendtligheder, navnlig Krigsmateriel af en særegen Art, som kunde henlede Opmærksomheden paa en bestemt Operation".⁵⁸ Ahlmann indforståede formulering må betyde, at Ahlmann skulle lede efter krigsmateriel, der kunne indikere preussiske forberedelser til et angreb på Danmark. Det kunne f.eks. have været små både og pontonbroer ligesom dem, der blev benyttet ved overgangen til Als i 1864.

Ahlmann havde grundigt undersøgt fæstningsværkerne ved Rendsborg og Sønderborg og var overbevist om, at der ikke var opmagasineret materiel i et omfang, der kunne tyde på et angreb på Danmark. Fæstningsværkerne omkring Sønderborg var ved at blive udbygget både på Alssiden og på Dybbølsiden med skanser, løbegrave, fremskudte forter og 300 kanoner. Ahlmann var af den opfattelse, at opførelsen af dette store fæstningsværk skyldtes preussisk frygt for Østrig. Efter krigen havde Østrig og Preussen som nævnt delt de besatte områder imellem sig, således at Preussen annekterede Slesvig og Østrig Holsten. Fæstningsværkerne blev opført, for at Preussen kunne beskytte sine tropper i Slesvig mod et eventuelt overfald fra de østrigske tropper i Holsten. Fæstningens front var rettet mod landsiden, men af hensyn til den østrigske flåde havde man også etableret kystforsvar på Als. Ahlmann nåede frem til denne opfattelse efter samtaler med preussiske officerer, som mente, at fæstningsværket i en nær fremtid ville blive sløjft, da den oprindelige forudsætning – truslen fra Østrig – ikke længere var til stede (Preussen annekterede i 1866 Holsten som krigsbytte efter sejren over Østrig, og det østrigske militær forlod Holsten). Ahlmann havde ellers fra "aldeles sikker Kilde" fået at vide, at artillerikommandoen i Sønderborg

55 Bruhn (2017), pp. 253ff.

56 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C 9: journalnr. 37/1868 Nielsen (1979), pp. 56-57.

57 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C 9: journalnr. 188/1868.

58 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C 9: journalnr. 37/1868.

Kaptajn H.A.M. von Ahlmann fik en central rolle i starten af den nye, permanente efterretningstjeneste. Under Treårskrigen havde han gjort tjeneste i den slesvig-holstenske hær, men efter denne krig gjorde han tjeneste i Enhedsstatens Forbunds-kontingent og var nu dansk officer. (Foto: Rigsarkivet)

havde planer om at etablere fremskudte forter på højdedraget øst for Sønderborg. Der var således planer om at udvide fæstningen frem for at nedlægge den.⁵⁹

Kaptajn Ahlmanns konklusion er derfor ulogisk, og hans billede af den preussiske frygt for Østrig virker urealistisk. Mange i Europa forudså i årene op til 1870 en kommende krig mellem Preussen og Frankrig. I Danmark var man overbevist om, at Frankrig ville komme sejrrig ud af krigen, hvorfor Danmark skulle alliere sig med Frankrig i en fælles tofrontskrig mod Preussen for på den måde at genvinde det tabte land i Slesvig. Alliance- og revanchesynspunktet var så åbenlyst i den forsvarspolitiske debat i Danmark, at det selvsagt var velkendt for den militære ledelse i Berlin. Det reelle formål med de preussiske foranstaltninger i Slesvig, som Ahlmann observerede, var derfor formentlig rettet mod et eventuelt dansk-fransk angreb og udtryk for, at Preussen tog de nødvendige forholdsregler mod eventuel dansk dumdristighed.⁶⁰

59 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C 9: journalnr. 37/1868.

60 Nielsen (1979), pp. 9-10, 26-34 og 56-57. Ifølge Johs. Nielsen er det i tyske arkiver ikke muligt at nå til klarhed omkring de faktiske omstændigheder. Hverken hvad angår, om der var hold i rygterne om preussiske invasionsplaner i 1867-68, hvad intentionerne med fæstningsbyggeriet ved Sønderborg var, eller hvor meget man i Berlin vidste om danske allianceovervejelser.

Preussiske efterretningsaktiviteter på Fyn

I november 1868 blev Hertz igen sendt på hemmelig mission af krigsministeren, denne gang dog kun til Fyn. Ministeriet havde i efteråret fået meldinger om, at der på den fynske side af Lillebælt havde været tysktalende personer, som påstod, at deres ærinde var at forhandle kolonialvarer med de større bøndergårde, men det kunne ikke konstateres, at de havde afsluttet nogle handler. Derimod var det tydeligt, at de havde foretaget pejlinger og landopmålinger. Hertz rejste personligt til Fyn for at undersøge sagen, og den 9. november 1868 skrev han til krigsministeren, at det var svært at blive klog på, hvad der var foregået, men at oplysningerne syntes at være korrekte. Han havde derfor etableret kontakter i Middelfart, Assens og Fåborg, så ministeriet straks ville få besked, hvis noget lignende gentog sig.⁶¹

Efterretningsvæsenet fortsatte sit virke i Slesvig-Holsten i 1868-69, men kilderne til dets historie er ikke bevaret. Det er kun regnskaberne, der fortsat eksisterer. I april og august 1868 modtog oberst Ahlmann i alt 500 rigsdaler af Hertz efter ordre fra Krigsministeriet. I 1869 blev der foretaget én rekognosceringsrejse til hertugdømmerne. Premierløjtnant Schultz var én af de rejsende, og udgifterne beløb sig til 122 rigsdaler.⁶² Generalstabens taktiske afdeling rekognoscerede i de samme år også alle de danske kyster, som kunne tænkes at blive genstand for et landgangsforsøg, men udgifterne hertil blev ikke afholdt af efterretningsvæsenet, men af de ordinære budgetter.⁶³

Kaptajn Ahlmanns anbefalinger angående efterretningsvæsenet

I Generalstabens krigsføringsdepot befinder sig under emnet "uddannelse" to dokumenter løsrevet fra deres sammenhæng, og som ikke burde ligge dér.⁶⁴ Det ene er general Stiernholms kladder til et brev til oberst Tvermoes i 1873 vedrørende ansvaret for efterretningsvæsenet. Det andet dokument er overordentlig interessant i forhold til at forstå udviklingen fra midlertidige efterretningstjenester i krigstid til permanent efterretningsvirksomhed, som også blev udfoldet i fredstid. Dokumentet er svært at placere i sin sammenhæng, da det er uden modtager, uden dato og hverken direkte eller indirekte er omtalt i andre kilder.

61 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske C 9: journalnr. 218/1868

RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske 001: journalnr. 71/1869.
Nielsen (1979), pp. 55f.

62 RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske 001: journalnr. 71/1869.

RA. Krigsministeriets sekretariat. Indkomne sager. Æske 002: journalnr. 86/1870.

RA. Krigsministeriets 5. kontor. Skrivelser. Æske 50: Oberst Schultz til general Gørtz 6. juli 1908.

63 Rekognosceringsrapporterne befinder sig i: RA. Generalstabens krigsføringsdepot. Saggruppe VI (topografi, terrænrekognoscering, kommunikation m.v.).

64 RA. Generalstabens krigsføringsdepot. Sagsakter. Æske 28: Løse papirer i saggruppen "III. Uddannelse. Generalstaben 1805-1903".

Det er skrevet af den førnævnte kaptajn Ahlmann i 18. bataljon, og af formuleringerne i teksten fremgår det, at det er skrevet i 1868.⁶⁵ Det er en 12 siders rapport kaldet “P.M. [Pro Memoria] *Nogle Bemærkninger angaaende Efterretningsvæsenet ved Hæren*”, hvor Ahlmann indledningsvis argumenterer for det forkerte ved, at hæren kun havde en efterretningstjeneste i krigstid, og i stedet argumenterer for, at efterretningsvirksomhed også burde foregå i fredstid. Derefter følger en lang række anbefalinger af, hvordan den ønskede efterretningsvirksomhed i Nordtyskland i praksis kunne gennemføres.⁶⁶

Hovedpointen var, at “Efterretningsvæsenet hører til de Ting, man i Krigen tillægger den største Betydning, men i Fredstid i Reglen lægger aldeles paa Hylden; med stor Uret”. Et efterretningsvæsen etableres normalt ved et krigsudbrud, og det er for sent, da efterretninger om fjenden er “*af afgørende Betydning for, at et militairt Foretagende kan ventes kronet med Held. Derfor maa Efterretningsvæsenet forberedes i Fredstid*”. Bemærkningerne er meget spredte, til tider indforståede, og tydeligvis et produkt af en forudgående mundtlig samtale. Promemoriets kan imidlertid opsummeres mere systematisk som 16 konkrete anbefalinger til Krigsministeriet, som Ahlmann mente, enten burde iværksættes her og nu eller under en kommende krig. Hvordan disse anbefalinger blev modtaget i ministeriet, vides ikke, men vi kan se, at der på flere punkter er en tæt relation mellem Ahlmanns anbefalinger og den efterretningsvirksomhed, der rent faktisk blev udført i årene efter.⁶⁷

1. Vedrørende den kommende organisation, som ministeriet ønskede opbygget, mente Ahlmann, at centralisering var et nøgleord, med henvisning til at der i Preussen var blevet oprettet et såkaldt “*Central Nachrichten Bureau*”.⁶⁸ Det var vigtigt, at alt, hvad der hørte under efterretningsvæsenet, skulle samles ét sted, og at arbejdet “stedse” skulle samles i én hånd, da tråden til forståelsen ellers let tabes, hvilket må betyde, at Ahlmann påpegede kontinuitet i forhold til den person, der skulle lede arbejdet. Det stemmer med, at alt vedrørende efterretningsvæsenet efterfølgende blev samlet i hænderne på Krigsministeriets direktør, oberst

65 En begivenhed i 1866 omtales som forrige år, og en begivenhed i 1867 omtales som sidste år.

66 Promemoriets er påført en note, som må være skrevet af C.A.F. Thomsen i februar 1873, da han overdrog rapporten til general Stiernholm. Meningen må være, at Thomsen ønskede, at Stiernholm drøftede rapportens indhold med oberst Tvermoes, som på det tidspunkt fik ansvaret for efterretningsvæsenet (se Bruhn (2017), pp. 231ff.).

67 RA. Generalstabens krigsføringsdepot. Sagsakter. Æske 28: “P.M. Nogle Bemærkninger angaaende Efterretningsvæsenet ved Hæren”.

68 I modsætning til Ahlmanns forventninger var kontoret faktisk det modsatte af en centralisering, idet der i 1867 opstod to konkurrerende efterretningstjenester i Berlin i form af Wilhelm Stiebers “Central Nachrichten Bureau”, som stod direkte under rigskansleren, Otto von Bismarck, og Heinrich von Brandts “Nachrichtenbureau des Grossen Generalstabes”, som stod direkte under generalstabschefen, Helmuth von Moltke. Rivaliseringen endte som bekendt med nedlæggelsen af Stiebers kontor.

Thomsen, som formentlig også var modtageren af promemoret og Ahlmanns kontakt i ministeriet.

2. Først og fremmest mente Ahlmann, at det var vigtigt, at spionagen ikke blev en isoleret og uigennemtænkt aktivitet, men at der etableredes en arbejdsproces, som minder om det, der i dag kaldes "*the intelligence cycle*". Grundlaget for efterretningsvirksomheden skulle være et grundigt studium af de fjendtlige landes militære organisation, som skulle gå forud for alle andre bestræbelser på at indhente efterretninger om fjenden. Studiet krævede en rationel tilgang og et fordomsfrit blik upåvirket af såvel frygt som beundring for den fjendtlige hær. Det dybe kendskab til fjenden var nøglen til at forstå og tolke de indkomne efterretninger korrekt.

Desuden muliggjorde dette studium, at behovet for efterretninger blev klarlagt; forstået på den måde, at man blev opmærksom på, hvad man manglede yderligere kendskab til, og derfor kunne stille de præcise spørgsmål, der skulle indhentes svar på. På den måde ville spionagen få som formål at understøtte studiet af den fjendtlige hær i en kontinuerlig arbejdsproces.⁶⁹

3. Et aspekt af dette studie eller et supplement til det skulle bestå i at bearbejde sandsynlige militære operationer og scenarier under en krig fra såvel eget som fra fjendtligt hold, f.eks. "*et preussisk Angreb paa Fyen, en dansk Besættelse af Rygen, en Landgang i Slesvig*" (forklaringen på eventuelle danske offensiver i Preussen skal findes i periodens dansk-franske krigsplanlægning og er beskrevet i det følgende kapitel).

Der skulle således udarbejdes skitser til militære operationer, som kunne komme i betragtning under en kommende krig. Ud over det generelt nyttige i at have overvejet de forskellige situationer, man kunne havne i, var formålet for efterretningsvæsenets vedkommende, at man blev opmærksom på, hvilke konkrete detaljer, der ville være hensigtsmæssige at kende, såsom hvor på Rügen en landgang kunne finde sted, hvilke militære forsvarsværker der fandtes osv. – dermed ville efterretningsvæsenet få konkrete, nyttige opgaver at løse.

4. Den preussiske generalstab var organisatorisk bygget op omkring kendskab til nabolandenes militære forhold, således at afdeling I var Rusland, afdeling III Frankrig osv. Disse afdelinger havde ansvar for hele tiden at være så vidende som muligt om det land/de lande, som afdelingen studerede. Det betød, at der i én af afdelingerne var en officer, som havde Danmark som sit speciale, og en af efter-

69 RA. Generalstabens krigsføringsdepot. Sagsakter. Æske 28: "P.M. Nogle Bemærkninger angaaende Efterretningsvæsenet ved Hæren".

retningsvæsenets kommende opgaver skulle være at finde ud af, hvem den pågældende officer var.⁷⁰

5. Ahlmann mente, at det var vigtigt, at de nordtyske jernbanelinjer på den jyske halvø og langs med Østersøen snarest skulle rekognosceres med henblik på at kende de gunstigste punkter til at sprænge jernbanelinjerne i luften og med henblik på, hvordan man bedst vil kunne komme til og fra de udvalgte steder. Argumentet var, at hvis Overkommandoen under krigen bestemte sig for at udføre sådanne sprængninger, var der ikke tid til rekognosceringer. Tiden er kostbar i krigen, og hvis ikke der slås til i det rette øjeblik, så undslipper lejligheden. Krigen mellem Østrig og Preussen i 1866 gav Ahlmann ideen til disse operationer. Straks efter krigens udbrud havde preusserne sprunget jernbanelinjen mellem Galicien og Bøhmen i luften og dermed ødelagt den hurtige forbindelseslinje mellem de to landsdele i det østrigske kongerige. Foretagendet lykkedes, fordi en preussisk ingeniørofficer længe inden krigen havde rekognosceret jernbanen og udvalgt en afsidesliggende viadukt i en skov til stedet, hvor sprængningen skulle foretages.

6. De personer, som udsendtes for at indhente efterretninger, kunne ikke vælges omhyggeligt nok. Officerer egnede sig bedst hertil, da de havde evnen til at tolke observationerne og de militære oplysninger korrekt. Ahlmann anbefalede, at officererne rejste enten som privatpersoner, som kurerer for Udenrigsministeriet eller som "Agenter for Politiet for at opdage en fingeret Forbrydelse", hvilket må betyde, at de skulle udstyres med officielle papirer fra politiet og et realistisk påskud om efterforskning af en forbrydelse.⁷¹

7. Den egentlige spionage skulle forberedes i fredstid, ved at egnede personer og egnede mellemænd blev fundet og hvervet. For ikke at spille tiden under en krig anbefalede Ahlmann desuden, at ministeriet skaffede et tilstrækkeligt antal pas, vandreboøger og opholdskort, så efterretningstjenesten altid kunne udstede falske legitimationspapirer til brug for spionerne.

8. Efterretningsvæsenets første opgave ved et krigsudbrud skulle ifølge Ahlmann være at skaffe en afskrift af et såkaldt "March Tableau over Armeecorpsen". Det var en preussisk specialitet, som bestod i, at der til hver af de jernbanelinjer, der førte til fronten, blev nedsat en linjekommission, som af den kommanderende general fik udleveret dette tableau. Det var et fortroligt dokument med angivelse af alt det materiale og personel, som skulle fragtes med jernbanen til krigsskuepladsen. Det indeholdt derfor alle de oplysninger, som Overkommandoen havde

70 RA. Generalstabens krigsføringsdepot. Sagsakter. Æske 28: "P.M. Nogle Bemærkninger angaaende Efterretningsvæsenet ved Hæren".

71 RA. Generalstabens krigsføringsdepot. Sagsakter. Æske 28: "P.M. Nogle Bemærkninger angaaende Efterretningsvæsenet ved Hæren".

brug for til udarbejdelsen af en komplet ordre de bataille over de fjendtlige styrker. Ahlmann mente, at det godt kunne lade sig gøre at skaffe en afskrift af dette aktstykke, da jernbanebetjentene for det første ikke var militære og for det andet ikke havde forståelse for dets vigtighed. Anskaffelsen af afskriften kunne forbedres i fredstid, og Ahlmann ville gerne udpege en passende mellemmand til at udføre opgaven, som formentlig bedst kunne gennemføres ved bestikkelse af en medarbejder på Altona banegård.⁷²

9-12. Fire af anbefalingerne var detaljerede beskrivelser af kommunikationsmetoder, som kunne bruges af agenterne til at indsende efterretninger fra Tyskland til København, så de ubemærket nåede frem. Meddelelserne kunne sendes skjult i breve, telegrammer eller i form af annoncer indrykket i de tyske lokalaviser.⁷³ Hvor de tolv anbefalinger omhandlede efterretningsvæsenet i fredstid (eller både i fredstid og krigstid), skulle de resterende fire anbefalinger først omsættes til praksis ved begyndelsen af en krig eller under mobiliseringen umiddelbart forinden krigsudbruddet.

13. Den tidligere nævnte officer i den preussiske generalstab, der havde Danmark som sit speciale, skulle observeres (sættes under "Politiopsyn"), hvis Krigsministeriet "ønskede at faa at vide, om Preussen pønsede paa et Overfald paa København". Argumentet var, at han ved en sådan ekspedition altid ville spille en væsentlig rolle, hvorfor det ville være en god indikator på en kommende invasion, hvor han befandt sig. Meningen må have været, at der skulle sendes folk til Berlin, eller rekrutteres folk i Berlin, der kunne skygge ham, følge hans bevægelser i det offentlige rum, se, hvem han holdt møder med o.l.

14. Færdselsvejene til landet skulle observeres, hvilket især ville sige jernbanerne. Det kunne ske på to måder. Enten ved at man rejste med jernbanen, eller ved at opholde sig på et af de vigtigere trafikknudepunkter og der observere de passerende tog. Ahlmann anbefalede byerne Neumünster og Büchen.⁷⁴ Observationer skulle udføres af to i fællesskab, da der ville være øjeblikke, hvor det var nødvendigt at holde vagt.

15. Det fjendtlige hovedkvarter var "det Sted, hvor man ved Noget". Ahlmann anbefalede derfor, at en officer sammen med en tjener rejste til den by, hvor det fjendtlige hovedkvarter befandt sig og opholdt sig der nogle dage under et passende påskud. Fjenden ville naturligvis tage sig i agt for denne officer og ikke

72 RA. Generalstabens krigsføringsdepot. Sagsakter. Æske 28: "P.M. Nogle Bemærkninger angaaende Efterretningsvæsenet ved Hæren".

73 Bruhn (2017), pp. 234f.

74 Neumünster var den station, hvor jernbanelinjen fra Hamborg/Altona nordpå delte sig i to og fortsatte til henholdsvis Kiel og Flensborg. Büchen var den station på forbindelsen mellem Hamborg og Berlin, som krydsede forbindelsen mellem Lübeck og Lüneburg.

fortælle ham noget vigtigt, og derfor skulle tjeneren vælges med omhu. Det skulle være en person, som forstod “at pumpe Skriveren og andre slige Personer tilbørligt”, hvilket Ahlmann mente, godt kunne lade sig gøre, da preusserne var så snakkesalige.

16. Endelig argumenterede Ahlmann for oprettelse af væbnede enheder, som skulle stå til efterretningsvæsenets rådighed. Hvis Jylland blev besat, skulle der oprettes en irregulær kavalerieskadron bestående af jyder, helst fra hedeegnen, i overensstemmelse med “v. Brandts Lille Krig og Brigands Vigilantes”.⁷⁵ Det vil sige guerillakrig. Derudover mente Ahlmann, at et lille infanterikompani kunne gøre den største nytte, hvis det stod til efterretningsvæsenets rådighed. Kompagniet skulle fordeles på mindre fartøjer og have til opgave at bevogte kysterne, tage fjendens feltposter og strandvagter til fange samt kommunikere med den danske civilbefolkning på den anden side af kysten ved hjælp af simple signaler, såsom vasketøj til tørring eller åbne vinduer. Beskrivelsen minder meget om Aarøes strejfkorps, men der henvises blot til den østrigske kaptajn, Vivenot, som med et lille kompagni på 40 mand under krigen i 1866 flere gange havde held med at tage de preussiske forposter til fange. Hvorfor disse små væbnede enheder skulle stå til efterretningsvæsenets rådighed og ikke omvendt, kommer der ikke nogen forklaring på. Under alle omstændigheder skulle der etableres et nært samspil mellem efterretningsvæsenet og små, mobile enheder af irregulære tropper.

Forsvarslove, kommissioner og krigsplanlægning: Hærloven af 1867

For at forstå Ahlmanns nytænkning samt efterretningsvæsenets aktiviteter og formål i denne overgangsperiode er det nødvendigt at se på de ydre rammer og ikke mindst tidsperiodens hemmelige danske og franske krigsplanlægning.

De overordnede rammer for forsvaret blev fastlagt i værnslovene. Den enevældige helstats hærlov af 1842 var efter tabet af hertugdømmerne aldeles forældet og blev i 1867 erstattet med en ny. Bortset fra tillægsbestemmelser vedtaget i 1880 og 1894 bestod hærloven uændret frem til forsvarsordningen i 1909. I februar 1866 blev der nedsat en forsvarskommission, som afgav betænkning sidst på året.⁷⁶ På det tidspunkt var de militære styrkeforhold fra 1864 stadig de samme; den danske hær kunne ikke hamle op med den preussiske, men den danske flåde havde stadig herredømmet til søs og var den preussiske flåde overlegen. Det var

75 Lille Krig var en bog udgivet i 1850 af den preussiske officer Heinrich von Brandt, som i 1868 døde i Berlin med rang af general – ikke at forveksle med major Heinrich von Brandt, som i 1867 blev chef for det nyoprettede efterretningskontor i den preussiske generalstab.

Brigands Vigilantes henviser vist nok til nogle paramilitære enheder, som deltog i den amerikanske borgerkrig. Om den krigsteoretiske litteratur, som i 1860'erne blev læst af danske officerer se Nielsen (1979), pp. 35ff.

76 Vesterdal (1973), artikel I, II og IV.

dog kun et spørgsmål om tid, før også flåden var underlegen, da den preussiske rigsdag i 1865 vedtog et omfattende flådebygningsprogram og dermed et våbenkapløb, hvor Danmark ikke kunne følge med.⁷⁷ Formålet med hærloven af 1867 var at skabe en lille, mobil og veltrænet hær, som hurtigt kunne stå klar, og som var skabt til at kunne operere sammen med en allieret stormagt, såvel defensivt på dansk territorium som offensivt ved f.eks. en dansk-fransk landgang i Nordtyskland.⁷⁸ Nøgleordet i rigsdagsforhandlingerne var begrebet en "Kontingentarmé", dvs. at hæren ikke blev indrettet som en selvstændig hær, men som en enhed i en større allieret hær. Om hærlovens formål udtalte krigsministeren på et møde med kongen og kronprinsen, at "vi, når der bliver udsigt til at tilbagevinde det tabte, måtte kunne møde med en velorganiseret, veludrustet og af den rette ånd besjælet hær". Hvem Danmark skulle alliere sig med for at generobre det tabte, lod ministeren stå åbent, men han var tidligere fransk officer, og ingen var i tvivl om, hvor hans sympati lå. Den situation, der opstod i sommeren 1870 med Frankrigs krigserklæring mod Det Nordtyske Forbund, var nøjagtig den situation, som det danske forsvar var skabt til. At den danske kontingentarmé skulle slutte sig til den franske, når tiden var inde, var således indlejret i hærlovens formål – men hverken officielt eller forpligtende.⁷⁹

Den hemmelige forsvarskommission med de fire generaler

I foråret 1869 bad Krigsministeriet den kommanderende general på Sjælland om en redegørelse for hans syn på, hvorledes et angreb på Sjælland kunne finde sted, og hvordan det bedst kunne imødegås. Hans besvarelse resulterede i, at ministeriet den 13. maj nedsatte en forsvarskommission. Det var ikke en almindelig forsvarskommission, idet dens eksistens var hemmelig, det udleverede materiale var fortroligt, og dens betænkning blev ikke offentliggjort, men var kun til brug for Krigsministeriet. Kommissionen bestod af fire generaler (den kommanderende general på Sjælland, artillerigeneralen, ingeniørgeneralen og generalstabschefen), som fik til opgave at besvare 11 spørgsmål, heraf et om efterretningsvæsenet. Kommissionen fik udleveret "en tænkt Situation", som den skulle forholde sig til – dvs. et krigsscenario, som Krigsministeriet anså for et af de mere sandsynlige. Scenariet bestod i, at Det Nordtyske Forbund i forbindelse med en krig mod Frankrig forberedte et angreb på Danmark, men dertil kun kunne undvære 2. og 9. armékorps. 40.000 mand skulle rykke op igennem Jylland, og 20.000 mand skulle udskibes fra havne på Als og i Flensborg, Kiel, Lübeck, Wismar, Stralsund og Stettin. Opgaven faldt i to dele. Den ene del bestod i at vurdere, hvad fjendens mål og midler mest sandsynligt ville være. Den anden del bestod i at vurdere,

77 RA. Krigsministeriet. Forsvarskommissionen af 13.5. 1869. Sagsakter. Æske 1: Fortrolig betænkning af 18.9. 1869; Lambi (1984), kapitel 1.

78 Vesterdal (1973), artikel II; Nielsen (1979), kapitel 5 og 6; Christensen (1996), p. 26.

79 Fink (1986), bind I, pp. 90-92.

hvordan angrebet bedst kunne imødegås i perioden frem til, at Danmarks allierede kunne nå frem og komme landet til undsætning.⁸⁰

Kommissionsmedlemmerne mente, at det helt afgørende spørgsmål var, om øerne var truede eller ej. På baggrund af en minutios sammenligning mellem danske og preussiske søstridskræfter nåede kommissionen frem til den nedslående konklusion, at Danmark havde mistet herredømmet i egne farvande. På papiret havde de to stater lige mange og lige store skibe, men de preussiske skibe var hurtigere, bedre pansret og med større ildkraft, hvilket betød, at Danmark ikke længere var sikret mod en preussisk landgang på Fyn eller Sjælland. Kommissionen mente derfor, at målet for et preussisk angreb ville være København, men hovedstaden ville med al sandsynlighed ikke blive angrebet direkte, men først efter en landgang i Køge bugt eller ved kysten omkring Korsør, eventuelt begge steder. Hele hæren skulle derfor helst samles på Sjælland. Generalerne var imidlertid så uenige, at chefen for Generalstabten, general Stiernholm, afgav en mindretalsudtalelse. Uenigheden lå i, at de tre andre generaler forudsagde, at Danmark måtte kæmpe alene, hvorimod Stiernholm tog som forudsætning, at Danmark var allieret med Frankrig, og at den franske flåde ville ile Danmark til undsætning og kunne nå frem så hurtigt, at Preussen ikke kunne nå at gennemføre et angreb på København, før den forenede dansk-franske flåde havde overtaget herredømmet i de danske farvande. Det var ifølge Stiernholm en kendsgerning, selvom der ikke forelå en formel alliance. Det vidste de godt i Berlin, hvorfor Stiernholm var overbevist om, at Preussen ikke ville risikere at landsætte tropper på Sjælland, som ikke kunne evakueres. Det udelukkede imidlertid ikke, at Det Nordtyske Forbund ikke ville besætte den jyske halvø. Det kunne tværtimod meget vel tænkes, hvorfor den danske hær burde samles på Fyn og forberede sig på en offensiv, så snart de danske stridskræfter var blevet forenet med de franske.⁸¹

Det sidste spørgsmål, ministeriet ønskede besvaret, var, hvilke foranstaltninger der burde træffes for at få kendskab til fjendens foretagender, herunder hvilke foranstaltninger der burde udføres allerede i fredstid. Det kom der ikke en udførlig besvarelse ud af, men blot en side, hvor kommissionen sluttede sig til det synspunkt, at efterretningsvæsenet burde ordnes allerede i fredstid. Det kunne blive af afgørende betydning, at hæren fik tidlige og præcise efterretninger, så det kunne forudsiges, hvor en landgang ville finde sted, så hæren kunne møde angrebet "til rette Tid og Sted". Kommissionen kom med tre anbefalinger, som skulle sikre disse tidlige efterretninger. Der skulle i fredstid hverves pålidelige mænd, som "i Fjendens eget Land kunne sikre sig saadanne Efterretninger". Små, hurtigt sejlen- de skibe skulle observere landgangsforsøget og med optiske signaler give besked

80 Vesterdal (1973), artikel III; RA. Krigsministeriet. Forsvarskommissionen af 13.5.1869. Sagsakter. Æske 1: Fortrolige skrivelser fra krigsminister Raasløff til general Scharffenberg den 13. maj, 25. maj og 5. juni 1869.

81 Vesterdal (1973), artikel III; RA. Krigsministeriet. Forsvarskommissionen af 13.5.1869. Sagsakter. Æske 1: Fortrolig betænkning af 18. september 1869.

til hæren på land om det iagttagede. Der skulle etableres telegrafforbindelse til de vigtigste observationspunkter på kysterne. Derudover anbefalede kommissionen, at "et Efterretningssystem i vort eget Land", herunder hvervning af pålidelige og duelige spioner, skulle overvejes og planlægges, så det kunne iværksættes ved et krigsudbrud. Kommissionen skelnede således mellem udlandet og indlandet. Pålidelige mænd i Nordtyskland skulle hverves med det samme og tildeles en fredstidsfunktion, hvorimod efterretningsnetværk i Danmark kun blev tildelt en krigstidsfunktion og derfor først skulle hverves ved et krigsudbrud.⁸²

Krigsministerens tale i Statsrådet december 1869

Tre måneder efter at kommissionen afgav betænkning, orienterede krigsministeren Statsrådet om udsigterne til at blive involveret i en krig. At Danmarks lille kontingentarmé stod klar til at generobre det tabte som Frankrigs allierede, gjorde det sandsynligt, at Det Nordtyske Forbund ville:

*"gaa løs paa Danmark for at sikre sig i Ryggen, da det ikke kan gjøre Regning paa Danmarks Neutralitet, og det vil derfor i en Hast, enten berøve os Midlerne til Forsvar og til Alliance med den anden Krigsførende Part eller trænge os ind i en Alliance med det selv".*⁸³

Nok var Danmark en småstat, men landet kunne alligevel få en afgørende betydning i en krig mellem Frankrig og Preussen, da Frankrig skulle have adgang til Østersøen for at kunne bringe sin overlegne flåde i spil. Hvis Danmark allierede sig med Frankrig, måtte Preussen holde store styrker hjemme for at forsvare den lange kyststrækning, hvilket kunne blive udslagsgivende for kampene ved Rhinen. For at undgå dette scenarie måtte Preussen derfor foretage et præventivt angreb på Danmark, som kunne skabe ro på nordfronten og holde den franske flåde væk. Et angreb kunne finde sted på tre måder. En besættelse af Jylland "vil være en Operation, som kunne ske temmelig pludseligt og hurtigt, og derimod vil man rimeligvis ikke kunne sætte nogen direkte Modstand af nogen Betydning". En anden måde var et direkte angreb på København, men det bekymrede ikke ministeren. For det første var København velforberedt til forsvar; for det andet ville angrebet kræve så megen forberedelse, at det kunne opdages i tide. Det egentlige problem var et angreb med landsætning af tropper på Sjælland. Det krævede dog "saadanne Forberedelser, at det er umuligt, at man ikke skulle faa det at vide flere Uger forud, og de Uger, man saaledes havde, maatte man da anvende paa at kunne møde Angrebet".⁸⁴

82 RA. Krigsministeriet. Forsvarskommissionen af 13.5. 1869. Sagsakter. Æske 1: Fortrolig betænkning af 18. september 1869.

83 Statsrådets forhandlinger bind XI s. 318 (møde i Statsrådet den 18. december 1869).

84 Statsrådets forhandlinger bind XI s. 318-319.

Vi ved meget lidt om den efterretningsvirksomhed, der blev udfoldet i Nordtyskland, og vi ved næsten intet om de interne overvejelser i ministeriet angående efterretningsvæsenet, såsom hvordan Ahlmanns anbefalinger, 1869-kommissionens anbefalinger samt i det hele taget de indkomne efterretninger fra Tyskland blev modtaget og diskuteret i ministeriet. Af krigsminister Raasløffs orientering af Statsrådet i december 1869 kan vi imidlertid udlede, at ministeren var af den overbevisning, at systemet fungerede – og at de hvervede personer i Nordtyskland ville være i stand til at opdage de militære forberedelser og orientere regeringen i København, således at regeringen ville have flere uger til at forberede sig på det kommende angreb.

Dansk-fransk efterretningsvirksomhed og krigsplanlægning?

Formålet med dette afsnit er at undersøge, hvilken rolle Danmark spillede i den franske efterretningsvirksomhed og den franske krigsplanlægning i årene op til den fransk-tyske krig. Som det fremgik i det forrige afsnit, mente nogle af de danske officerer, at det danske forsvar skulle rettes mod Preussen og baseres på en alliance med Frankrig. Selvom en formel alliancetraktat ikke var underskrevet, skulle det danske krigsberedskab indrettes som en integreret del af det franske krigsberedskab. Vi vender os derfor mod den franske efterretningstjeneste, den franske indhentning af efterretninger i Nordtyskland og den franske planlægning af en krig mod Det Nordtyske Forbund for at se, hvilken rolle det danske efterretningsvæsen og det danske krigsberedskab spillede dér.

Krigsudbruddet i juli 1870 var i Berlin ikke nogen ulykke, men en længe planlagt og ventet begivenhed. Under den preussiske krig mod Østrig i 1866 ønskede den preussiske krigsminister, Albrecht von Roon, og den preussiske generalstabschef, Helmuth von Moltke, at fortsætte krigen mod Frankrig, men Bismarck manede til forsigtighed og tålmodighed og fik overtalt Wilhelm I til at vente.⁸⁵ I marts 1867 opstod en udenrigspolitisk krise vedrørende Luxembourg, og den europæiske opinion forventede et krigsudbrud mellem Preussen og Frankrig, men krigsfaren drev over. Krisen resulterede imidlertid i, at den militære ledelse i Paris påbegyndte den operative planlægning af en krig mod Preussen. Frankrig havde på det tidspunkt en væsentlig større og stærkere flåde end Preussen, som selvfølgelig skulle udnyttes mest muligt. Et element i den franske krigsplanlægning var derfor, at den franske flåde skulle landsætte tropper i Nordtyskland. To franske søofficerer undersøgte i marts og april 1867 mulighederne for at gennemføre en sådan operation og indleverede til marineministeren et udkast til en operationsplan. Den franske viceadmiral Bouët-Willamez havde undersøgt den preussiske Østersøkyst og mente, at en landgang kunne finde sted enten på Als, i Neustadtbugten eller ved Danzig. Kontreadmiral Ladebat rekognoscerede grundigt den tyske Nordsøkyst, men konkluderede, at den overalt var uanvendelig til

85 Nielsen (1979), p. 28.

en landgangsoperation grundet tidevand, revler m.m. Østersøkysten, og navnlig den vestlige del, var derimod fortrinlig til formålet. Den 8. maj 1867 indleverede Ladebat endnu et memorandum om flådens hovedopgaver i en krig med Preussen, som indeholdt en operationsplan for et angreb på den preussiske Østersøkyst. Admiralen påpegede det strengt nødvendige i, at alle yderligere forberedelser til den skitserede landgangsoperation blev hemmeligholdt. De mest velegnede steder at landsætte de franske tropper var Aabenraa fjord, Flensborg fjord, Eckernførde fjord eller ved Lübeck. Uanset hvilket af landsætningsstederne der blev foretrukket, ville Sejerø være den ideelle base for ekspeditionskorpsset forud for landsætningen. Det var vigtigt, at Preussen længst muligt forblev uvidende om det valgte landgangssted; en af flådens første opgaver var derfor at overskære de telegrafkabler, der forbandt Nordtyskland til omverdenen. Ulempen ved at operere i Østersøen frem for i Nordsøen var, at operationen ikke kunne gennemføres uden dansk velvilje. Hvis den danske flåde ikke tillod passage gennem Storebælt, var operationen umulig.⁸⁶

Det næste spor efter denne planlægning i de franske arkiver er først fra februar 1869. I mellemtiden havde den franske hær et par uheldige episoder i de tyske stater, hvor franske officerer forklædt som kunstmalere, turister o.l. blev afsløret og udvist, hvilket førte til, at al efterretningsvirksomhed i Tyskland i august 1868 blev stillet i bero.⁸⁷ Som nævnt i indledningen blev virksomheden genoptaget i et mindre omfang, men flere franske generaler gjorde i 1869 krigsministeren opmærksom på, at den franske hær burde kopiere den preussiske og etablere en efterretningstjeneste i form af et permanent kontor, som hvervede agenter i udlandet og systematisk indhentede efterretninger om sandsynlige krigsmodstandere. Det skete imidlertid først ved krigsudbruddet i juli 1870.⁸⁸

Den operative planlægning af en landgang i Østersøen fortsatte i februar 1869 ved, at det franske krigsministerium og marineministerium nedsatte en fælles kommission, som skulle fortsætte forberedelserne og udarbejde en færdig operationsplan for landsætning af 40.000 mand og 1200 heste i Nordtyskland. Kommissionens ni officerer påbegyndte arbejdet ved at lade en hærofficer rekognoscere strandene ved Nordsøen og en søofficer rekognoscere strandene ved Øster-

86 Kjølens (1936), pp. 548-552. Kjølens artikel er et dansk referat af en afhandling, som et par år forinden blev udarbejdet af en fransk søofficer ved navn Fave og indleveret til bedømmelse på officersskolen i Paris. Faves afhandling er ikke publiceret, men er umiddelbart den mest detaljerede analyse til dato. Afhandlingen er udarbejdet på baggrund af den daværende forskningslitteratur og en aktindsigt i de kejserlige arkiver og det franske marineministeriums arkiv. Den franske planlægning af en landgang i Nordtyskland er også omtalt i den franske flådehistorie (Meyer & Accera (1994), pp. 262-265), men meget kortfattet, hvorimod den slet ikke er nævnt i Susan Bauers doktordisputats eller i Douglas Porchs bog om den franske e-tjeneste.

De danske historikere Erik Møller (1925), pp. 183-188, og Aage Friis (1948), pp. 70-71, undersøgte begge de franske Østersøplaner, men opdagede ikke, at planlægningen startede i 1867; de troede begge, at den først begyndte i juli 1870.

87 Bauer (2013), pp. 96-99.

88 Ibid., pp. 100-103.

søen. Kommandør de Champeaux rejste desuden fra Paris den 5. april og vendte først tilbage den 14. maj. I mellemtiden opholdt han sig i Hamborg, Kiel, København, Göteborg, Stockholm, Christiania, København (igen), Fredericia, Sønderborg, Flensborg, Bremen, Amsterdam og Haag. Formålet med rejsen var at undersøge, om Danmark, Sverige eller Holland kunne fremme sagen. Officeren mente ikke, at de tre landes regeringer ville frembyde nogle vanskeligheder for operationens gennemførelse. Hvad angik Norge-Sverige og Nederlandene, var det tilstrækkeligt, at de forholdt sig neutralt. Det afgørende for planens gennemførelse var, hvordan den danske regering stillede sig. Den franske officer var overbevist om, at Frankrig kunne regne med dansk bistand ved operationen. Enhver lejlighed til at tilbageerobre en landsdel med 400.000 danskere ville blive grebet, og Danmark ville uden tvivl gøre fælles sag med den nation, der ville hævne dets nederlag, hvorfor landet "*holder sig klar til at marchere ved første Signal*". I Berlin kendte man selvfølgelig godt den danske hævnlyst, hvorfor Frankrig måtte påregne, at den preussiske hær enten ville trække sig tilbage til Kiel og optage forsvaret derfra, eller besætte Jylland, inden den franske flåde kunne nå frem. Den preussiske hær havde allerede taget omfattende forholdsregler og etableret et avanceret kystforsvar. Ikke desto mindre mente de Champeaux, at en landgang skulle finde sted, men det var altafgørende, at Preussen ikke fik efterretninger om operationen, og især hvor landgang ville finde sted, idet den preussiske flåde måske kunne lukke Bælterne og Sundet med miner, skibe og batterier på land – og dermed hindre indsejling i Østersøen. Det er bemærkelsesværdigt, at til trods for dette ekstra høje krav om hemmeligholdelse blev danske officerer indviet i operationsplanerne. Hvem disse rådgivende danske officerer var, fremgår ikke, men hvis en landgang tæt på Kiel var at foretrække, var der tre velegnede landgangssteder. Ifølge de danske officerer var Eckernførde fjord den mest velegnede til et overraskelsesangreb, idet fjorden var uden forsvar, gav godt læ og var uden geografiske udfordringer. Alternativt kunne Hohwachtbugten eller Neustadtbugten anvendes. Hvis flådeledelsen ønskede den størst mulige forsigtighed, var Femern det rette valg.⁸⁹

Kommandøren udarbejdede også en skitse til, hvordan operationen skulle gennemføres, hvis det franske ekspeditionskorps kunne forenes med den danske hær. I så fald skulle den danske hær samles i Jylland og dér afvente en fransk landsætning, som skulle finde sted ved Høruphav eller i Vemmingbund⁹⁰ (ved Sønderborg), mens den franske flåde beskød stillingerne ved Sønderborg og Dybbøl. Når den franske flåde var nået frem, skulle den danske hær rykke ned gennem Slesvig og forenes med den franske ved Dybbøl. Kommandøren mente, at den danske hær i krigstid ville bestå af 47.925 mand, hvilket ville mere end fordoble

89 Kjølens (1936), pp. 553-558 og 567-571.

90 Den franske kommandør anbefalede generelt landsætning på steder uden preussisk forsvar, så han kan umuligt have anbefalet landsætning af 45.000 franske tropper ved foden af et preussisk fæstningsværk. Fejlen må ligge hos Fave eller i Kjølens oversættelse.

ekspeditionskorpsset. Frankrig kunne desuden påregne støtte fra civilbefolkningen i hertugdømmerne. Derudover ville den danske flådes særlige transportskibe bygget til troppetransporter i de lave, danske farvande være til stor nytte, ligesom København med Orlogsværftet og sine hospitaler ville være et uvurderligt støttepunkt for det franske ekspeditionskorps.

I Kjølens referat fremgår det, at kommandør de Champeaux personligt havde besøgt fæstningsværkerne ved Sønderborg og udarbejdet en indgående beskrivelse samt tegning af værkerne.⁹¹ Det er højst usandsynligt. Vi ved, at de franske officerer i 1868-69 havde svært ved at gennemføre rekognosceringer af militære forhold uden at blive pågrebet af preussisk politi og udvist.⁹² Oplysningerne og tegningerne stammer næppe fra frankofile sønderjyder garnisoneret i Sønderborg, som han opsøgte under sit ophold i byen. Den eneste realistiske forklaring er, at oplysningerne stammer fra de officerer i København, som kommandøren fik sine øvrige oplysninger fra, og som han indviede i de hemmelige operationsplaner. Det var med al sandsynlighed Krigsministeriets frankofile direktør, C.A.F. Thomsen, og krigsminister Raasløff, som tillige var tidligere fransk officer. Som det fremgik i de forrige afsnit, lå Krigsministeriets sekretariat inde med de oplysninger, som den franske kommandør forelagde kommissionen i Paris.

Efter hjemkomsten til Paris afgav kommissionen betænkning til det franske marineministerium og krigsministerium, som overordnet godkendte operationsplanen og arbejdede videre med forberedelserne på forskellig vis. En fransk hær-officer indleverede den 7. december 1869 endnu en rapport efter en rejse, "hvor han tilsyneladende uden Vanskeligheder fra preussisk Side undersøgte Sønderborg, Als og hele Dybbøl-Stillingen, som han leverede en detailleret Plan af". Også her må der være tale om en misforståelse. Det er meget mere sandsynligt, at oplysningerne blev tilvejebragt ved et samarbejde med efterretningsvæsenet i København, end at den franske officer selv vandrede rundt i Dybbølstillingen og skitserede indretningen.

Overordnet fik operationen til formål at landsætte tropper i Slesvig med henblik på at "befri" de nyligt annekterede preussiske provinser Slesvig, Holsten, Lauenborg og Hannover, hvor civilbefolkningen forventedes at være Preussenkritisk. I 1869 blev operationen godkendt, og der blev indkøbt to nye panserskibe i USA til formålet, hvor Frankrig måtte betale den svimlende sum af 25 mio. francs ved at overbyde Preussen. Derudover påbegyndte et fransk skibsværft konstruktionen af en monitortype, som var velegnet i de danske farvande, men planlægningen startede for sent, og skibene var endnu ikke bygget færdig, da krigen brød ud i 1870.⁹³

Sammenfattende kan vi konkludere, at Danmark og Nordslesvig spillede en central rolle i den franske krigsplanlægning i årene 1867-69, og at danske office-

91 Kjølens (1936), pp. 569-570.

92 Bauer (2013), pp. 96-100.

93 Kjølens (1936), pp. 571-574.

rer kendte denne planlægning, samt at der er mange indikationer på, at der fandt et dansk-fransk efterretnings samarbejde sted forstået på den måde, at det danske efterretningsvæsens resultater blev stillet til rådighed for de franske officerer.

Konklusion. Den permanente efterretningstjeneste

Det var en midlertidig arbejdsopgave, som Hertz og andre påtog sig i 1864 og igen i 1866, og som blev afsluttet i november 1866. I april 1867 blev Hertz bedt om at fortsætte arbejdet, og denne gang blev hvervet permanent. Hertz modtog af Krigsministeriet faste beløb i forskud til de løbende omkostninger, og en permanent opretholdelse af et efterretningsvæsen bestående af meddelere syd for grænsen blev sat i system. Det var første gang, at der blev taget initiativ til at forberede, opbygge og vedligeholde et efterretningsvæsen i fredstid. Der blev dermed skabt en E-tjeneste, som stadig eksisterer, og som grundlæggende er den samme myndighed som FE, selvom den har skiftet navn, personale m.m. mange gange siden. Denne skelsættende forandring kan forklares på forskellig vis.

Man kan sige, at det lå i tidsånden, i og med at et lignende udviklingsforløb samtidig fandt sted i Berlin, og at de forandringer og nyskabelser, danske officerer argumenterede for, var nogenlunde identiske med samtidige preussiske og franske officerers idéer og begrundelser. Kaptajn Ahlmann anbefalede i 1868, at "*Efterretningsvæsenet forberedes i Fredstid*",⁹⁴ og gav anvisninger på, hvordan arbejdet kunne gribes an. Han henviste eksplicit til de internationale inspirationskilder, der lå bag overvejelserne. Alligevel er det internationale udsyn ikke en fyldestgørende forklaring, da de danske officerer (med al sandsynlighed) havde et ringe kendskab til den udvikling, der samtidig – men hemmeligt – fandt sted i Berlin.

En anden forklaring er, at erfaringerne fra De Slesvigske Krige resulterede i en læringskurve hos de involverede danske officerer forstået på den måde, at de militære nederlag blev gransket, og det blev overvejet, hvorledes krigsførelsen kunne forbedres, hvis hæren blev kastet ud i en 3. Slesvigsk Krig. I den forklaring skyldes "permanentliggørelsen" af efterretningsvæsenet, at det i 1848-49 tog et år at opbygge en effektiv E-tjeneste, og at der var udbredt utilfredshed med E-tjenesten i 1864 til trods for mange menneskers ihærdige bestræbelser på at bygge det komplicerede maskineri op og få det til at fungere. Ahlmann nåede i 1868 som allerede noteret frem til den konklusion, at "*Efterretningsvæsenet hører til de Ting, man i Krigen tillægger den største Betydning, men i Fredstid lægger aldeles paa Hyliden; med stor Uret*".⁹⁵ Den konklusion skal forstås som en reaktion på egne erfaringer fra to krige. Stefan Ankjær gav i 1870 i et privat brev til C.A.F. Thom-

94 RA. Generalstabens krigsføringsdepot. Sagsakter. Æske 28: "P.M. Nogle Bemærkninger angaaende Efterretningsvæsenet ved Hæren".

95 RA. Generalstabens krigsføringsdepot. Sagsakter. Æske 28: "P.M. Nogle Bemærkninger angaaende Efterretningsvæsenet ved Hæren".

sen udtryk for den samme læringskurve og samme konklusion: "I 1864 leed vi meget ved Mangelen paa en god Efterretningstjeneste. Denne maa vistnok indledes i Forveien, for at give noget ordentligt Udbytte."⁹⁶ Af direktør Thomsens dispositioner kan vi udlede, at han i årene inden må være nået til den samme konklusion. Selvom en opbygning af et efterretningsvæsen i fredstid ikke blev indledt umiddelbart efter krigen i 1864, er der ingen tvivl om, at denne læringskurve var en realitet, og at de få indviede personer, der i årene 1866-70 traf beslutninger angående E-tjenesten, handlede på baggrund af krigserfaringerne.

En tredje forklaring, som ligeledes er en del af den samlede forklaring og i mine øjne den væsentligste forklaring, er, at der efter krigen i 1864 opstod en ny sikkerhedspolitisk situation og en ny trusselsopfattelse, som medførte et langt større behov for efterretninger end tidligere. Som Johannes Nielsen tidligere har formuleret det, befandt den militære ledelse i Danmark 1864-1870 sig i en permanent vekslende mellem "genrejsningshåb og undergangsangst". Håbet var alene knyttet til forestillingen om, at Slesvig kunne generobres ved en dansk-fransk sejr over Preussen i den 3. Slesvigske Krig, som alle ventede, ville komme. Beviserne er vage, men med al sandsynlighed resulterede dette håb i et hemmeligt dansk-fransk efterretnings samarbejde og dansk bistand til den franske krigsplanlægning i årene op til og under den fransk-tyske krig. Dette hemmelige samarbejde fandt sted i Raasløffs ministertid. Den militære ledelses undergangsangst var en følge af en invasionsfrygt, som voksede frem i årene efter nederlaget i 1864. Den danske hær var på alle parametre den preussiske underlegen, men så længe den danske flåde havde herredømmet til søs, lå øerne i sikkerhed, så det kun var den jyske halvø, som lå udsat for en fjendtlig besættelse. Den tryghed, der lå i herredømmet til søs, forsvandt med det preussiske flådebygningsprogram anno 1865. Dette ændrede den sikkerhedspolitiske situation radikalt, i og med at København ikke længere lå i sikkerhed, og at hele riget nu kunne gå under. Danmarks eksistens kunne ikke længere tages for givet, og der opstod derved et strategisk behov for et efterretningsvæsen, som ikke tidligere havde været til stede. Den væsentligste årsag til, at der blev hvervet efterretningsmænd i hertugdømmerne og i Preussen, skal tilskrives den invasionsfrygt, som kom til udtryk for første gang i april 1866. Krigsministeriet forsøgte i årene herefter ved hjælp af det nyoprettede efterretningsvæsen at følge den militære tilstedeværelse og aktiviteterne i de preussiske havnebyer langs Østersøen og i området mellem Elben og Kongeåen. Efterretningsvæsenet blev permanent, fordi invasionsfrygten blev permanent.

96 KB. C.A.F. Thomsens arkiv. Brev fra oberst Ankjær 23. juli 1870 (trykt i *Det nordslesvigske spørgsmål 1864-1879* bind 2, pp. 523-528).

Arkivalier, trykte kilder og litteratur

Rigsarkivet København (RA):

2. Generalkommando
Feltpolitiet
Forsvarskommissionen af 13. maj 1869
Generalstaben
Generalstabens krigsføringsdepot
Krigsministeriets 1. kontor
Krigsministeriets 5. kontor
Krigsministeriets sekretariat

Litteratur og trykte kilder

- Bauer, Deborah Susan, *Marianne is watching. Knowledge, Secrecy, Intelligence and the Origins of the French Surveillance State (1870-1914)* (Upubliceret doktordisputats. UCLA Los Angeles 2013)
- Bruhn, Kristian, *Den hemmelige stat. Rets- og administrationshistoriske studier i den danske efterretningstjeneste fra de slesvigske krige til tiden omkring 1. Verdenskri.* (Upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 2017)
- Christensen, Jens Ole, *I Tysklands skygge. Dansk forsvarsplanlægning 1872-1909 – det militære aspekt* (Upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 1996)
- Christensen, Jens Ole & Martin Jespersen (red.), *Københavns befæstning. Til Fædrelandets Forsvar* (København 2012)
- Due-Nielsen, Carsten, *Dansk udenrigspolitik historie, bind 3, fra helstat til nationalstat 1814-1914* (København 2003)
- Fink, Troels, *Estruptidens politiske historie 1875-1894*. Bind I-II (Odense 1986)
- Friis, Aage (red.), *Det nordslesvigske spørgsmaal 1864-1879. Aktstykker og breve til belysning af den danske regerings politik. Bind II. 1.4.1868 – 31.12.1870* (København 1925)
- Friis, Aage, *Den danske regering og Nordslesvigs genforening med Danmark. Bind 3. 1870-1877* (København 1948)
- Hansen, Jules, *Femten aar i udlandet 1864-1879* (København 1880)
- Jørgensen, Harald (red.) *Statsrådets Forhandlinger, 1848-1912*. Bind I-XII (København 1954-1976)
- Kjølens, F.A.H.: ““En forspildt chance”. En historisk redegørelse for en paatænkt landgangsekspedition paa Tysklands østersøkyst i krigen 1870-71”, *Tidsskrift for Søværnen* 1936
- Lambi, Ivo Nikolai, *The Navy and German Power Politics, 1862-1914* (Boston 1984)
- Meyer, Jean & Martine Accera, *Historire de la marine francaise: des origines à nos jours* (Rennes 1994)
- Møller, Erik, “Moltke-Hvitfeldt og den planlagte Landgangs-Ekspedition til Østersøen i 1870”, *Historisk Tidsskrift* 1925
- Nielsen, Johs., *Genrejsningshåb og undergangsangst* (Odense 1979)
- Petersen, H.F. (red.), “Breve fra Gustav Johannsen til A. Regenbug”, *Sønderjyske Aarbøger* 1940.
- Porch, Douglas, *The French Secret Services. From the Dreyfus Affair to the Gulf War* (New York 1995)
- Sjøqvist, Viggo, *Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør*. Bind II (Aarhus 1962)

Schultz Hansen, Hans, *Danskheden i Slesvig 1840-1918 som folkelig og national bevægelse* (Flensborg 1990)
Vesterdal, Morten, "Hærens genordning 1864-1870", I-V *Militært Tidsskrift* 1973-74

Herudover er der som anført i noterne foretaget opslag i diverse årgange af *Rigsdagstidende*, *Lovtidende*, *Kundgørelser for Hæren*, *Håndbog for Hæren*, *Den danske Landmilitæretat 1801-1894* samt de tre udgaver af *Dansk Biografisk Leksikon*.

Summary

During the years after the defeat of 1864 to Prussia and Austria and the loss of Schleswig, the foreign and military policies of Denmark was directed at getting as much as possible of the lost Duchy back. When war threatened between the two victors in spring 1866, Denmark offered to side with Prussia if it could get the lost land down to and including Flensburg back. Bismarck rejected the Danish offer that had been supported by France, and thereafter all Danish preparations for a future war were built on the premise that Prussia would be the enemy. That included the organization of the military intelligence meant to gather order-of-battle intelligence give warning of a coup attack against Copenhagen and an invasion of Jutland from Schleswig. Until 1867, the creation of a military intelligence service as well as the application of counter-intelligence procedures were ad hoc elements in the preparation of the country and army for war.

During the 1866 pre-war period, the police official Martin Hertz, who had been the second and last head of the 1864 war-time military intelligence organization, had accepted reemployment, and when the establishment of a permanent, secret peace-time intelligence office started in 1867 as an element in the general reorganization of the Danish armed forces for the new situation, Hertz became the leader. The activities were financed by the War Office paymaster department via a special account for "unforeseen and unspecified expenses".

The secret military intelligence office way of working was by army officers and diplomats conducting fact-finding and agent recruiting trips to Schleswig-Holstein and to key North German ports relevant for warning of a coup against Copenhagen or an invasion of Jutland. On the basis of his thoughts and experience, one of these officers, Captain Ahlmann, outlined in the 12 pages memorandum from 1868 a list of recommendations to the War Office why and how the secret service should be organized and work on a permanent basis in peace-time.

The recommendation of Ahlmann to maintain an active intelligence service in peace-time was repeated by four generals of the secret defence commission of 1869 tasked with evaluating the Prussian threat against Zealand. Martin Hertz had been on permanent employment since April 1867, and he continued until his death in 1879.